

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Jens med Sulepolen!

Synges: til den bekendte Melodi:
„Jeg: behøver vel neppe at meldes“.
Samt:
10 Bud for „Schleswigholsternere“

NUMMER 8 2005

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
195 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 25 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 35 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83
E-mail: hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Kim Furdal (ansv.)
Institut for
Sønderjysk Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
email: kf@isl.dk

Lennart Madsen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Tønder Museum
6270 Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfattere

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

En fynsk soldat digter om krigen i 1864..... 283

Begivenhederne i 1864 satte de poetiske årer i gang hos mange, også hos senere friskolelærer Knud Rasmussen, der deltog i krigen som strandvagt ved Middelfart. Preben Sørensen tegner her et portræt af Knud Rasmussen og giver et eksempel på hans digtning om krigen.

Vandbygningsanlæggene ved Snogbæk og Ausødam. 295

Hertug Hans d. Yngres vandbygningsarbejder har været genstand for betydelig interesse inden for de seneste år bl.a. i Sønderjysk Månedsskrift. Fhv. lektor ved Geologisk Institut, Aarhus Universitet, og nuværende administrator af Sandbjerg Gods, Søren Rasmussen, har set nærmere på de imponerende anlægs funktion og historie.

Gregersdorffs stjertpotte 302

I sommeren 2004 erhvervede Tønder Museum en stjertpotte udført af guldsmedemesteren Friedrich Hansen Gregersdorff. Museumsinspektør Elsemarie Dam-Jensen fortæller her om den smukke sølvgenstand og mesteren bag.

Set og sket i grænselandet 305

Fra Evas syndefald til sværdfisk i Vemmingbund. H. E. Sørensen når vidt omkring i grænselandskronikken for juli kvartal.

Bognyt 314

Det sker - på sønderjyske museer 316

Bagsiden om forsiden 320

Bloddryppende og skæbnetunge fortællinger var »gødt stof« i de populære skillingsviser i 1800-tallet. Museumsinspektør Elsemarie Dam-Jensen fortæller om de masseproducerede viser, der blev udgivet af professionelle forlag.

Forsidebillede:

Forsiden til skillingsvisen »Jens med Suleposen«.
Illustration: Museet på Sønderborg Slot.

En fynsk soldat digter om krigen i 1864

Af PREBEN SØRENSEN

I 1864 deltog den fynske husmandssøn Knud Rasmussen i krigen. Han kom ikke til Dybbøl, men kom til Kavslunde ved Middelfart, hvor han var strandvagt. Her blev der også tid til digtning, hvilket hans forlovede også fik glæde af. Preben Sørensen tegner her et portræt af Knud Rasmussen og giver et eksempel på hans digtning om krigen.

Digteren Knud Rasmussen portrætteret i hans selvbiografi »En livsskildring« udgivet i 1922.

Soldaterdigtere i 1864

Der eksisterer talrige digte om krigen i 1864, men kun ganske få skrevet af meni-

ge, danske soldater under selve krigen.¹⁾ Også tyske soldater skrev digte.²⁾ De kendteste forfattere er nok Chr. Richardt, Carl Ploug og Fr. Paludan-Müller. Sidstnævnte skrev 1864-digtenes mest berømte sang: »Brat af slaget rammet« – med de kendte linier: Slesvigs land genvundet! Det er kampens mål! Hos Karl Larsen finder man følgende: »Den 19. Juli. Skønt vi hverken er historiske Forfattere eller Digtere, saa vil jeg dog idag nedskrive her i min bog en Sang, som vi selv har lavet os.«³⁾ Den er på 12 strofer.

De tre sidste lyder således:

Vi fangen blev da de kom os i Flanke,
Umuligt var at komme bort,
Afvæbnet blev vi alle der bag Gærde
Af Prøjserne i Tiden kort,
Vi ført saa blev til Flensborgs By,
Der nød vi Gæstfrihed paany.

Med Toget vi til Staden Schweidnitz
komme,
En Stad som er i Slesien,
Gud give, at den Tid den snart er
omme,
At vi herfra kan rejse hjem.
Enhver især til sine Kær,
Omfavne dem som hjemme er.

Vor Bolig Kassematter under Jorden
Vi Digtere jo ikke er,
Til Tidsfordriv nu efter Kampens Tor-
den
Den Sang af os forfattet er;
Vi slutte da med et Hurra,
Vort Slesvig længe leve maa!

Festningen Salzburg.

Fæstningen Salzburg, der var et af tilholdsstederne for danske krigsfanger.

med tilføjelsen: »Denne Vise har vi selv gjort, som Jeppe paa Bjerget sagde til Jakob Skomager«.

Anføres kan også et digt på ni strofer forfattet af Michael Gjørup om kaptajn S.U.R. Lundbye, der faldt 18. april 1864. Digteren skrev det, mens han var krigsfange i den preussiske fæstning Glogau i Schlesien, og det priser i høje toner den tapre kaptajn. I næstsidste vers står der:

Han var den sidste i Skansen;
det kosted hans Hjerteblod,
i Øjet slukkedes Glansen,
og Jorden suged hans Blod.⁴⁾

Citeres skal også »visen fra fangeskabet«, hvis 2. strofe lyder: »Vor middagsmad den var ej lækker, men voldsom stor, men ikke fed, så jeg blev stadig mere smækker, trods prøjsens overdådighed, thi på kartofler der ej blev sparet, da de af spir-

rer og sygdom led, og appetitten jeg godt bevaret, men fik en rædsom diarrhe«.⁵⁾

Både Det kgl. Bibliotek og Rigsarkivet meddeler i breve til forfatteren i 2001, at de ikke ligger med digte fra 1864. Rigsarkivet tilføjer dog, at der i enkelte soldaterdagbøger kan forekomme digtning.

I registranten over Historisk Arkiv på Sønderborg Slot kan det ses, at der i arkivet gemmer sig adskillige dagbøger fra 1864. Det viser sig dog, at man skal lede længe efter digte i dagbøgerne, skrevet af soldaterne selv. Derimod kan man støde på gode opskrifter på punch og andre drikke samt afskrift af salmer for danske krigere m.m.

En stor gevinst var der. Seks herlige viser i soldat Bendt Hansens dagbog på 44 sider. (L.8.9.) Han blev født i Ugledige i 1830'erne, og viserne er nedskrevet under fangenskabet i fæstningen i Torgau, ikke langt fra Leipzig, hvortil han ifølge

dagbogen ankom den 22. april 1864. Han var i Danmark (København) igen den 17. august samme år. Hans første vise, nedskrevet for en anden soldat, er så ufrivilligt morsom, at den må med:

1. Vers

I Magdeburg i Preussen
Der har en det så godt
Når Blåt vi fik at spise
Efter gamle Danmarks skik

2. Vers

Sig hvorfor skal vi så Lide
Vi som intet Ondt har Gjort
Vi har kæmpet som de tapre
Men blev ført som fanger bort

3. Vers

Til det hul som vi nu sider
Her i Byens fæstnings Vold
Jeg vil ønske jeg tror flere
At vi snart må komme ud

4. Vers

Udi i Staden Midte vi sider
Udi Kastillets Vold
Vi som Slaver bliver behandlet
Som jeg synes vi er Ret

5. Vers

Jeg engang i nu vil ønske
At see min Batalion
Hvor i igjen med Lyst jeg træder
For retfærdig Sag at slås

6. Vers

Vores Hær den kuns Lille
Men at Sagen gjør den klar
Som så ofte blandt os Klinger?
Gamle Danmarks Harper Med

7. Vers

Som jeg skriver om vores gode
Som vi har i Torgau
Det Består af noget Babarisk
Som soldater vi er vandt

8. Vers

Klokken 6 om Morgenen kaldes
Alle Mand træd an i Geled
Skyndt jer bare alle Mand
I til Skandsen komme kan

9. Vers

Mange af mine Kammerater
Har fåt Støvler udleveret
Mang fik jo også en Skjorte
Men ak de var en af de små

10. Vers

Preuiser støvler uden Hæle
Skjorter som til Rompen når
Aller ist pu nur gigeben
Nun das Grossen Vatterlandt

11. Vers

Jeg min vise nu vil Ende
Og nu skrive får ei meer
Thi das Vatterlandt jo Lider
Af det Danske Militair

12. Vers

Nu mit Navn jeg ei vil dølge
Hvem Visen Digtet har
N. P. Jeppesen er mit Navn
Som har tjent Kongen til gavns

13. Vers

Med 21 Regimentt
Og med 6 Kompagni
Der jeg slide vil min Tid
For min Konge i Fred og Krig.

De øvrige fem digte handler om kamphandlingerne 1864, det triste fangenskab langt fra hjemmet, dannebrog og fædrelandskærlighed samt om en udvandrers eventyr i Californien og lykkelige hjemkomst med en sort kone og mange penge! Et af dem er afskrift af en allerede kendt skillingsvise fra 1864: »Freidig kan du stande« med den kendte 2. strofe: »Jens var aldrig bange, men der var for mange...«⁽⁶⁾

Danske fanger på arbejde i Magdeburg. Stik: Liljefalk og Lütken: »Vor sidste kamp for Sønderjylland«.

Så vidt det kan ses, findes der ingen samlet redegørelse for de danske krigsfangers ophold i østrigsk og preussisk fangenskab, men enkelte bøger og artikler kaster alligevel et godt lys herover.⁷⁾

Den fynske soldat

Den fynske soldat, som overskriften hen- tyder til, hed Knud Rasmussen. Han blev født den 10. juli 1837 i Sødinge, Ringe sogn på Fyn, som eneste barn af husmand Rasmus Knudsen og Else Marie Larsdat- ter. Hans forældre anså ham for svagelig, og derfor blev han døbt dagen efter sin fødsel. Hans mor døde, da han var seks år gammel, og nu stod hans 57-årige far, der var blevet krøbling ved en arbejds- ulykke, alene med sønnen og arbejdet på husmandsstedet. Han fik en tjenestepige til hjælp i huset og daglejere til det uden- dørs arbejde.

I 1846 kom Knud Rasmussen i skole i Ringe, hvor han kedede sig »mageløst«, som han skriver.

Han huskede kun to oplivende øjeblik- ke. Det ene var, da læreren læste første sang af H. P. Holsts »Den lille hornblæ- ser«, det andet, da han viste børnene ko- lorerede, naturhistoriske billeder.

I 1849 blev Vilhelm Birkedal præst i det nærliggende Ryslinge, og han forærede Knud Rasmussen en julegave for at læse Bibelen igennem. Gaven hjalp ham sene- re meget, da han blev friskole- lærer. På denne tid traf Knud Rasmussen den sene- re så berømte Christen Kold, der oprette- de en skole for bønderkarle i sognet. Kold fik afgørende betydning for hele hans syn på det at drive skole og være elev.

Efter konfirmationen kunne han udfø- re alt arbejdet på husmandsstedet, og der var meget at se til, da maskiner ikke fand-

tes. Imidlertid blev han åndeligt vakt ved mødet med Birkedal, Kold og Birkedals hjælpepræst Jens Schørring, der oprettede en højskole, hvor Knud Rasmussen var elev to vintre. Her traf han den senere kendte venstrepolitiker Klaus Berntsen, der også var elev. Klaus Berntsen omtaler Knud Rasmussen i sine erindringer, idet han siger, at han »sluttede venskab med den senere bekendte friskolelærer Knud Rasmussen«. ⁸⁾ På denne tid forsøgte han sig også i digtekunsten, idet han forfattede nogle lejlighedsdigte, der er aftrykt i hans erindringer. ⁹⁾

Fra 1860 var Knud Rasmussen rekrut i hovedstaden med kedelige artilleriøvelser. Han gik i kirke hos bl.a. Grundtvig i Vartov, men han dristede sig også til at besøge »Den Gamle« privat, endda flere gange.

Efter rekruttiden kom han på Kolds højskole i Dalum 1862-63, og derefter blev han friskolelærer, til han blev indkaldt i februar 1864.

Knud Rasmussen betoner i sine erindringer, at faren sydfra truede, »men vi haabede, at vi kunde forsvare Sønderjylland ved Hjælp af Dannevirke, Dybbøl og vore nordiske Brødrefolk. Ak! det svigtede altsammen. Novemberforfatningen blev vedtaget og underskrevet af Kongen. Tyskland truede, og vore Soldater samledes ved Dannevirke«. ¹⁰⁾ Knud Rasmussen gik og ventede på indkaldelsesordre, og den kom som sagt i februar 1864, efter at han havde købt Sødinge friskole.

Under indkaldelsen i København gennemgik han forskellige militærøvelser. Han gik ofte op i Krigsministeriet for at læse opslag fra krigsskuepladsen, især fra Dybbøl, og de var næsten alle sørgelige. Han hørte også forskellige foredrag: »Men det var som al Ting i denne Vinter var meget mistrøstigt; ingen vidste levende Raad i vort Fædrelands Nød«. ¹¹⁾ Han hørte som sagt Grundtvig prædike og syntes, »at Grundtvigs Forkyndelse

var ogsaa Lægemedel for danske Hjerter i denne store Trængselstid«. ¹²⁾ Hjemme blev friskolegerningen klaret ved hans kæreste Marie Jensens og venners hjælp.

I alt var han syv uger i hovedstaden, fra Dannevirkes opgivelse og til Dybbøls fald. Indtil dette sidste tidspunkt var krigen ham både fjern og nærværende på samme tid.

Derefter kom han til Baaring Vig ved Middelfart og kom straks på vagt (»strandvagt«). Han var som mange andre soldater indkvarteret i Kavslunde, hvor kirken i øvrigt blev anvendt som krudttårn. Han fortæller, at soldaterne betalte værtsfolkene 33 øre for kost og logi, men da han fik 50 øre i løn, fik han overskud! De lagde miner ud i Lillebælt, men da fredsforhandlingerne begyndte, blev de taget op igen. Soldaterne fik ekstra betaling for det livsfarlige arbejde. I slutningen af august blev han hjemsendt.

Knud Rasmussens digt til kæresten

Mens han var i Kavslunde, sendte han et langt digt og de tilknyttede linier i et brev til sin kæreste Marie. Brevet er i original i familiens besiddelse. Det er på fire tætskrevne sider á 17 x 21 cm, foldet sammen (altså uden konvolut), adresseret til Marie Jensen, Sødinge, og forsynet med et fire skillings frimærke og oprindeligt lukket med lak.

Men indholdet er det vigtigste:

Kavslunde d. 26. Maj 1864

Kære Marie!

Jeg fik dit brev i dag og tak skal både du og lille Hanne have, hils hende. Jeg tænkte også på at komme hjem, men jeg turde ikke forlange det så snart igen, men hvis jeg kan, så kommer jeg hen i Juni måned. Hvis I ellers er fornøjet med Rasmus og

den ikke så stor. Denne gang vil jeg sende dig en sang, som jeg skrev strax efter Dybbølslaget. Den passer vel neppe for tiden, kan måske komme til det, men er et vidne om, hvad der rørte sig i mit og enkelte danske hjerter imellem påske og pinde 1864.

Danmark

Vort Danmark er nu en harpe lig
Dets hjerte som bævende strænge
Hvis rand er rød så ret som korsflagets flig
Af blødende danske drenge

Hvem spiller da på den harpe grøn?
Hvem slår de dirrende strænge?
Er hånden ej blød, er tonen ej skjøn?
Som klinger i Danmarks vange

Nej tonen er jammerens kvalte lyd
Og hånden er fingrens stålhandske
Men harpen ej bristende hør hvilket skryd
Med ørnkloe vaier han ganske

Det er jo også den tydske ørn
Som Danmark vil sønderrive
Skal sligt der kradses med hvasse tjørn
Forstemt den harpe må blive

Så aldrig de høres de toner der lød
Totusinde år i vange
Som tusind gang tusinder syntes så sød
Og ørnen tidt gjorde så bange

Så aldrig den tone med danske klang
Skal glædelig mildt vi bevæge
Som hersked i Nordens blomstervang
Har smægted hver sjæl at kvæge

Med hvordan gik det at så i vold
Hin ørn fik strængelegen?
Og ej den gamle mester bold
Beholde den som sin egen

Hvem er og den harpemester stor?
Vel os, at vi ved det ganske
Navnkundig han er dog mest i Nord
Hans navn er jo Holger danske

Det er jo folkets den høje ånd
Som ene kan hjertet oplive
Når strengen røres, så løsnes hvert bånd
Selv tungebånd køb må give

Han slog så mægtig guldstrængen fin
Det lød over skov og strande
Dertil fra folkets kristenliv
Klang Julesalmen om lande

Da var der liv i det høje Nord
Da var der fagert at bygge
Da fløj som fugle bevingede ord
I sandheds og kærligheds skygge

Dog som alt jordisk en falden ånd
Er folkeånden med folket
Der utro søgte Tydsken på hånd
Og fremmedes noder tolked

Desværre o Danmark du tidt fik lyst
At lade guldstrængen stemme
Af fremmed mester, med falskheds bryst
Og fingre som vare slemme

Og når du drog ud på eventyr
Hinsides Ejder at flakke
Mens ånden din konge ej mer stod for styr
Med en blund så tog han tiltakke

Da var du i vilde kræfters vold
Sågodtsom i Barbariet
Når atter du stod ved dit gamle skjold
Da kjendtes hjemtyskeriet

Det fremmede tog du så meget af
At hartad du glemte dit eget
Da var alt gravet vor folkegrav
Da var på livet vi sveget

Sårede danske soldater. Foto: Liljefalk og Lütken: »Vor sidste kamp for Sønderjylland«.

Så spillede fjende, med arge hånd
 De splidens toner fuldgramme
 Da smededes forsagtheds rustne bånd
 Om sangbunden med det samme

Så greb han i strængen lumsk og ful
 Det dirred i Dannemarks hjerte
 Et trængelssuk springer frem af skjul
 Ved den hårde og bittre smerte

En hulken udpresses af brudte bryst
 Af kvinders og børns stemmer
 Er gjenlyden af hin tabte dyst
 Som Danfolket sent kun glemmer

Skal da ustandsed den tydske ørn
 Med kløer vel alen lange
 I strengen kradse til gru for børn
 Og kvinderne gjøre bange

Skal han have lov at udrive brat
 Det danske hjerte af livet
 At skjænde vort modersmåls dyre skat
 Som himmelens Gud os har givet

O nej så tag dog heller fat
 Du gamle herlige mester
 Drag harpen til dig, måske dog at
 Du sejrer måske den brister

Dog heller splintres i kvas og dø
End skammeligt liv at leve
Langt heller en ædel dansk bondemø
End slegfrid hos Tydsklands greve

Opmand dig da Danmark frisk frem
igen
Bliv tapper som bolde fædre
Følg Dannebrogfanen mod fjenden hen
Med Gud så bliver det bedre

Og landsmænd skal vi mod det høje se
Og tro på vor Gud med det samme
Alt som vi beder os da skal ske
Guds lyn skal fjenderne ramme

Den harpe skal da med gamle klang
Og smeltende toner os fryde
En lovsang skal sødt over Dannevang
Fra Dannemarks hjerte lyde.

Jeg troede at der vilde blive kneben plads på papiret men sådant kommer der af at spare imens vi har noget. Du kan vel nok læse det skjønt det er noget tæt og snirklet. Ja Danmarks livssag er som det synes jo svævende endnu, vi ved endnu ikke om vi skal have en dårlig fred eller fredsbanneret ikke hæves højt af de store magter på frihedens side, thi jeg synes at vi ikke er stærke nok endnu til at være dens forkæmpere, ikke fordi at vi er for få i tal, men fordi folket i det hele, endnu hverken tror på Danmarks ret eller på Gud som er sandhedens evige konge. Thi var det liv trængt igennem hos os, da kunde vi flytte bjerge, større end Tydsklands Millioner kunde tårne dem op. Vor huslige lykke er jo, som det synes så nøje forbunden med Danmarks, som det kan være, og dog må det ikke være af egenkjærlighed at vi ønsker Danmark godt. Det er egentlig en stor tanke: at et ædelt folks ve og vel, så dybt griber ind i vore små forhold, og det gør det virkelig. Jeg tænker undertiden: Vi (du og jeg)

har alt det som behøves til et lyksaligt liv både her og hisset. For vi har ved Guds nåde i Jesu navn vore synders forladelse med salighedshåb. Vi har det daglige brød og en velsignet livsgjerning, det bedste der tænkes kan: at lede de små til et kraftigt menneskelig og dansk folkeliv på den evige freds vej. Men vi ved også at vi har en fjende, som sætter an på os og alle Guds børn, der gjerne vil formørke de lyse udsigter, der gjerne vil gyde bittere dråber i den søde vin. Men kære Marie: Vorherre har kaldet os til sine elskelige børn, han har visselig øje med os selv når vi ikke tænker derpå og især når vi sukker under tidens tryk, han lader nok sjælefjenden rase en liden tid, men for den der bliver nær hos ham i barnlig tro, for dem skænker han til sidst den bedste vin. Og når han kommer med sin glæde, så kommer han med den så fyl dig som hjertet kan rumme den. Jeg synes næsten at du skrev, at det var nemmere at være fri for kærlighed, men jeg så også at det ikke er din mening, thi ellers vilde jeg have spurgt dig om du også synes det var nemmere at dø end at leve, på en vis måde kunne der svares ja og det vilde dødbiderne gøre, men livets børn vilde sige: det er nu på ingen måde bedre, ikke engang nemmere, for det er kjedeligt. Lev vel kjære pige og hils alle dem du helst vil fra din

Knud Rasmussen

Hvad våbenstilstanden angår da har jeg ligeså travlt nu som før den blev sluttet.¹³⁾

Dansk og tysk harpespil

Digtets begyndelse sammenligner Danmark med en harpe og hjertet med dens strenge, men nu spiller den tyske stålhandske på harpen. Derfor bliver harpen forstemt og tonen skydende. Af den grund kan man ikke mere høre de sø-

Friskolen i Sødinge, hvor Knud Rasmussen tjente som lærer, ikke til hans egen tilfredshed. Foto: Povl Hansen: »Mine Minders Bog«.

de danske toner, der i århundreder gjorde den tyske ørn bange. Så rejser digteren det spørgsmål, hvorfor harpen faldt i fjendens vold, og det betones, at den store harpemester er den navnkundige Holger Danske, som var den rigtige til at røre harpens strenge, så det klang over skov og strand: »Da var der liv i det høje Nord/Da var der fagert at bygge«.

Men Danmark har ofte haft lyst til at lade en fremmed stemme guldstrengen så meget, at Danmark næsten glemte sit eget. Derved sveg vi livet med det resultat, at forsagthed, splid og lumskhed sneg sig ind, og danernes hjerter hulkede.

Men: skal den tyske ørn med alenlange kløer ikke standses, så ikke længere danske hjerter udrykkes af livet, og modersmålet skændes? Jo. Derfor skal »du gamle herlige mester« (Holger Danske) drage harpen til sig, om end med risiko

for, at harpen brister. Men hellere det end et skammeligt liv i trældom for tysken. Danmark skal mande sig op og blive tapper som de gamle fædre. »Følg dannebrogspanen mod fjenden hen/Med Gud så bliver det bedre«. Guds lyn skal ramme fjenden. Så vil harpen igen få sin gamle, smeltende klang og: »En lovsang skal sødt over Dannevang/fra Dannemarks hjerte lyde«.

Det er helt tydeligt, at Knud Rasmussen i dette digt er stærkt præget af den danske nationalromantik og især Holger Danske-forestillingerne, der var vidt udbredte i 1800-tallets Danmark. De gik ud på, at Holger Danske-skikkelsen var landets beskytter og samtidig et sindbillede på folkeånden (= nationen). Det var digtere som Grundtvig, H. C. Andersen, men ikke mindst B. S. Ingemann, der bidrog hertil. Sidstnævntes digtcyklus fra 1837

havde stor gennemslagskraft. Endvidere var Christiern Pedersens folkebog Kong Olger Danskis Krønike fra 1534, der udkom i mange genoptryk, meget udbredt blandt almuen. Knud Rasmussen nævner i sine erindringer netop, at han i sin skoletid læste meget, bl.a. »et Brudstykke af Olger Danske«. ¹⁴⁾

Knud Rasmussen var dybt nedbøjet over de bitre nederlag i krigen, men trøstede sig med, som digtet udtrykker det, en dag at kunne ramme tysken og med Guds hjælp få oprejsning og kraft. Folkeånden var trods alt endnu i live hos den skuffede soldat.

Efter digtet trøster Knud Rasmussen sig med, at Guds velsignelse er med både ham og Marie, og med, at et ædelt folks ve og vel griber dybt ind i deres dagligdag, også selvom de »sukker under tidens tryk«. Til sidst kommer Vorherre med sin glæde.

Hjemkomsten fra krigen skildrer Knud Rasmussen meget vemodigt. Der står: »I Slutningen af August blev jeg hjempermitteret og var glad ved at komme hjem, men ellers var der kun Sorg ved Hjemkomsten. Danmark havde lidt Nederlag og tabt Sønderjylland. Vore nærmeste tog kærligt imod os, men ellers hvilede der en tung, knugende Sorg over alle Sind. Vor Modtagelse blev ikke sådan, som jeg huskede, at Trearskrigens Helte fik. Der var ingen festlige Sammenkomster som den Gang, nej, hver listede stille hen til sin forrige Dont –, denne store Landesorg har siden kastet Skygge over min senere Tilværelse. Man blev heller ikke regnet for at være jævnbyrdig med »Den tapre Landsoldat« fra 1848-50; og dog sagde en Stillingsmand, der havde været med ved Isted, at det var værre at staa i Dybbøl Skanser i 14 Dage end at være med et Aar i Trearskrigen. Hjemme hjalp jeg først med at faa Høsten bjerget; siden lavede vi til Brylluppet (hans eget med Marie), som berammedes til den 6. Oktober, og

saa begyndte jeg at holde Skole igen« ¹⁵⁾

Knud Rasmussens skildring af hjemkomsten dækker helt den triste modtagelse, veteranerne fik. Det var intet triumftog, de kom hjem til. ¹⁶⁾

Efter krigen

Efter krigen formede Knud Rasmussens liv sig i store træk således: Gerningen som friskolelærer trivedes han ikke så godt med. Selv tilskriver han det, at han ikke var dygtig nok, og at han ikke kunne synge (sang spillede jo en stor rolle i friskolerne). Lærerlønnen var også lav, men blev dog efter mange år sat op. Juledag 1865 fødtes hans første datter.

Husmandslodden skulle også passes, hvilket skete med naboers og karles hjælp. En af karlene var den senere konseilspræsident I. C. Christensen, som omtaler opholdet i sine erindringer. Her fortæller I.C., at han var tre måneder hos Knud Rasmussen i Sødunge i et hjem, som I. C. kun havde gode minder fra, og hvor han besøgte flere friskoler. ¹⁷⁾

Knud Rasmussen og hans kone oprettede ved siden af friskolen et børnehjem. Han var med til at stifte en brugsforening, fik en aktie i venstreavisen »Fyns Tiden« og tog livligt del i provisorietidens partikampe på Venstres side. Han var med til Grundtvigs begravelse og stillede sig – som han siger – på de kristnes side i kampen mod fritænkerne (brandesianerne).

Han var også med til at få bygget et øvelseshus til gymnastik og foredrag, ligesom han var med til at stifte en frøavlerforening. Han blev medlem af Ryslinge valgmenighedsråd og meget mere, stillingsom han ved flere lejligheder skrev sange.

På et tidspunkt holdt Knud Rasmussen op med skolegerningen, dels på grund af sygdom, dels fordi han af sin svigerfar blev opfordret til at overtage gården Birkebjerger på Hindsholm, hvor han fortsat

bestyrede et børnehjem og adskillige nye tillidshverv. Tiden på Birkebjerg brugte han også til at læse, idet han benyttede Fyns Stiftsbibliotek, Statsbiblioteket i Aarhus, Det kgl. Bibliotek med flere.

Han sluttede erindringerne med at skrive, at han havde behandlet »Lys-siderne i mit Levnedsløb« og »forbigaaet Synd, Sorg og mange Forsømmelser«.

Knud Rasmussen døde 20. januar 1920.¹⁸⁾

Afslutning

Sammenfattende kan der siges følgende om Knud Rasmussens erindringer: De er livfuldt og detaljeret skrevet med en stærk betoning af forfatterens kristne og folkelige gøremål. Hans livsbane og livsinteresser er ganske typiske for en stort set selvlært, opvakt grundtvigsk sindet venstremand i sidste halvdel af 1800-tallet. Han var stærkt optaget af kirkelige og samfundsmæssige spørgsmål, som han med iver og kristen fortrøstning kastede sig ud i.

Noter

- 1) Om danske soldaters digtning se bl.a. H. L. Møller: »Krigen 1864 i samtidens digtning« (1913), Sten Rosensparre: »1864. Billeder og stemninger« (1888); (uden forf.): »Mindeblade fra 1864« (u.å.); Chr. Richardts »Digte I« (1914) og F.: »Minder fra krigen 1864« (1865).
- 2) Sønderjysk Månedsskrift 1989, nr. 10.
- 3) Karl Larsen: »Under vor sidste krig« (1897), s. 458-460.
- 4) H. L. Møller: »Krigen i 1864«, s. 104-105 og s. 166.
- 5) Sønderjysk Månedsskrift, 1953, s. 70-71.
- 6) Inge Adriansen: »Jens var aldrig bange, men der var for mange« i: »Traditioner er mange ting«, red. af Else Marie Kofoed og Eske K. Mathiesen, s. 96-108 (1997).
- 7) Ludvig Wagner: »Erindringer om Krigsfangenskabet 1864« (1898) (set fra en felt-

præsts synspunkt); Sønderjysk Månedsskrift 1937-38, s. 14-15 (en menig); 1942, s. 204-216 (menig); 1953, s. 69-71 (menig); 1964, s. 337-342 (korporal, våbenmester); Vendsysselske Aarbøger, 1925, s. 54-73 (en menig); H.St. Helms: »Ungdomserindringer fra Sønderjylland og mit tyske Fangenskab« (1891), s. 105-128 (en officer); »Slægten Lauridsen« (1921), s. 285-291 (en menig: L. P. Lauridsen); Hector Boeck: »Danske Mindesmærker og Krigergrave« (1940), s. 322-336 (om de i fangenskab døde og begravede soldater).

- 8) Klaus Berntsen: »Erindringer fra barndom og ungdom«, 1. bd., s. 47 (1925).
- 9) Knud Rasmussen: »En livsskildring« (1922), s. 34 og s. 37-38, skrevet ikke længe før forfatteren døde i 1920. De øvrige oplysninger i artiklen om Knud Rasmussens liv og levned stammer fra samme bog. Se også: Povl Hansen: »Mine minders bog« (1926), s. 110-127 (om forfatterens skolegang hos Knud Rasmussen). Povl Hansen blev senere højskoleforstander i Vallekilde og roser meget Knud Rasmussen som lærer.
- 10) En livsskildring, s. 62.
- 11) smst., s. 65.
- 12) smst., s. 66.
- 13) Brevet er offentliggjort i Hanne Engberg: »Et friskolepar. En brevveksling fra 1863-64« (1986) med mange fejllæsninger, som er rettet her.
- 14) »En livsskildring«, s. 19. Se også Inge Adriansen: »Nationale symboler«, bd. 1 s. 407-442 (2003) og B. S. Ingemann: »Holger Danske. Et digt« (1837).
- 15) »En livsskildring«, s. 76-77.
- 16) Lars Lindeberg: »De så det ske«, s. 215 (1964), og Sønderjysk Månedsskrift 1964, s. 342 samt Sprogforeningens Almanak 1964, s. 68-69.
- 17) J. C. Christensen: »Fra min Barndom og Ungdom«, s. 123 ff. (1925),
- 18) »En livsskildring«, s. 109-110.

Vandbygningsanlæggene ved Snogbæk og Ausødam

Fra Ausødam til Ausømaj

Af SØREN RASMUSSEN

Hertug Hans d. Yngres vandbygningsarbejder har været genstand for betydelig interesse inden for de seneste år bl.a. i Sønderjysk Månedsskrift. Fhv. lektor ved Geologisk Institut, Århus Universitet, og nuværende administrator af Sandbjerg Gods, Søren Rasmussen, har set nærmere på de imponerende anlægs funktion og historie.

Hertug Hans d. Yngres vandbygningsarbejder i forbindelse med anlæg af vandmøllen på Sandbjerg i 1570'erne er i tidens løb gjort til genstand for beskrivelse

og fortolkninger, som har været publiceret i forskellige lokalhistoriske tidsskrifter, eksempelvis af C. J. Andersen (1965). Senest har N. E. Andersen (2004) og S. Rasmussen (2004) også publiceret bidrag om vandbygningsanlæggenes historie. N. E. Andersen er i to artikler fremkommet med nogle nye anskuelser bl.a. vedrørende mølleteknikken og møllevandets tilvejebringelse. I forbindelse hermed anlægges det synspunkt, at der ved Snogbækkens indløb til Ausødam skulle have været anlagt et stemmeværk med sluse til

Fig. 1. Udsnit af målebordsblad M 4211 Sottrup fra 1932. På udsnittet er markeret dæmningsanlægget ved østenden af Ausødam, som muliggjorde, at der blev dannet en sø vest for anlægget. Med fed stiplede signatur er skitseret Snogbækkens oprindelige forløb gennem Ausødam. På grundlag af udskiftningskortet fra 1782 over Sottrup bymark er parcellerne umiddelbart syd for Snogbæk markeret (nr. 42-49), og datidens vejføringer i samme område er også vist (stiplede signatur). (Reproduceret af Geologisk Institut, Aarhus Universitet med tilladelse G-17-99 KMS).

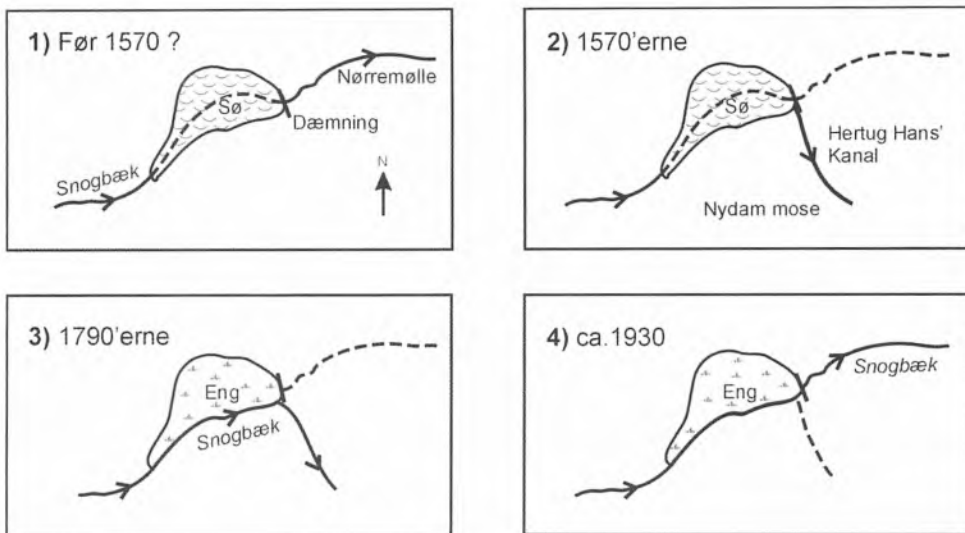

Fig. 2. Fra Ausødam til Ausømaj. En skematisk fremstilling til illustration af de ændringer, der i tidens løb er foretaget med henblik på udnyttelse af vandet fra Snogbækken og Ausødam. 1) Ausødam har måske oprindeligt tjent som mølledam for Nørremølle. Ausødam er markeret som sø, og Snogbækens oprindelige løb er markeret med stiplede linjer. 2) Hertug Hans d. Yngre afleder vandet fra søen gennem en gravet kanal til Nydam Mose og videre frem til vandmøllen på Sandbjerg. Snogbækens forbindelse til Nørremølle er hermed afbrudt. 3) Conrad G. Reventlow lader Ausødam tørlægges og omdanne til eng. Snogbækken ledes ind i en nygravet kanal på sydsiden af Ausødam og forbindes med Hertug Hans' Kanal. 4) Forbindelsen mellem Hertug Hans' Kanal og Snogbækken afbrydes. Bækken bliver herefter atter vandførende nedstrøms Ausødam.

deling af vandstrømmen, så både møllen på Sandbjerg og på Nørremølle kunne forsynes med vand.

Endvidere mener N. E. Andersen, at en vej fra Sottrupskov til Sottrup skulle være blevet nedlagt i forbindelse med anlægget af den gravede kanal fra Ausødam til Nydam Mose (Hertug Hans' Kanal). Til gengæld skulle der være anlagt en ny vej på den dæmning, som også på hertugens foranledning blev bygget ved den sydlige ende af mosen, hvorved der samtidigt skabtes et ekstra vandreservoir for mølledriften på Sandbjerg. Specielt synspunktet om, at vandet i Snogbækken skulle være blevet fordelt til de to møller ved hjælp af en opstemning i selve vandløbet, falder ikke i tråd med,

at Ausødam i en periode har været en sø. I bidraget om hertug Hans' vandbygningsarbejder i bogen om Sandbjerg (Rasmussen 2004) antydes det, at søen måske kunne være dannet på grundlag af et tilløb fra nordvest. Ligeledes fremgår det, at Snogbækens løb skulle være blevet forlagt til sydsiden af Ausødam på samme tid, som udgravningen af kanalen fra Ausødam til Nydam Mose fandt sted. På baggrund af nye overvejelser og fornyet gennemgang af det tilgængelige kildemateriale samt en konstruktiv dialog med N. E. Andersen må det imidlertid konkluderes, at de fremsatte antagelser, hvad angår anlæggene ved Snogbæk og Ausødam, må tages op til revision. Resultatet heraf præsenteres i det følgende,

hvor de forskellige anlægs funktion og historie beskrives lidt nøjere og forsøges sat ind i en tidsmæssig ramme.

Ausødam som sø

Ausødam - eller i dag Ausømaj - ligger ca. 1 km syd for landsbyen Øster Snogbæk og ca. 500 m opstrøms Nørremølle i tilknytning til vandløbet Snogbæk (fig. 1). I 1570'erne lod Hertug Hans d. Yngre grave en kanal igennem terrænet syd for Ausødam, så Snogbækkens vand via Nydam Mose kunne føres frem til Sandbjerg, hvor hertugen anlagde en vandmølle. Den hidtidige opfattelse har været, at hertugen herudover lod grave et nyt løb til Snogbækken på sydsiden af Ausødam, så vandet fra bækken direkte kunne ledes ind i den gravede kanal. Der findes imidlertid også en dæmning ved østenden af Ausødam. Funktionen af denne har der hidtil ikke været nogen klar opfattelse af, men man kunne meget vel forestille sig, at dæmningen er af ældre dato end hertugens anlægsarbejder. Inden hertug Hans etablerede møllen på Sandbjerg, var der en kornmølle i drift på Nørremølle, og det vil derfor være nærliggende at forestille sig, at dæmningen oprindeligt er anlagt med henblik på at skabe et vandreservoir for denne mølle. Rent fysisk og topografisk set har det været et særdeles oplagt sted at anlægge et vandreservoir for mølledrift (fig. 2,1).

Det vil sige, at da hertug Hans d. Yngre påbegyndte sine vandbygningsarbejder, har Ausødam måske allerede været en sø. Det er så muligt, at hertugen har ladet dæmningen forhøje, så vandet kunne staves op til den højde, som var nødvendig for at give det frit løb ind i den gravede kanal (fig. 2,2). Rester af dæmningen, som oprindeligt har været ca. 100 m lang, ses stadig i terrænet som en ca. 1,5-2 m høj vold (fig. 3). Kornmøllen på Nørremølle lod hertug Hans nedlægge, da møllen på Sandbjerg kom i drift. I en

Fig. 3. Dæmningen ved den østlige ende af Ausødam. Toppen af dæmningen ligger 2-2,5 m over niveauet i de centrale dele af Ausødam.

kortere periode i 1600-tallet var der en krudtmølle i drift på Nørremølle, så der har formodentlig været en sluse i dæmningen, så man har kunnet regulere tilførslen af vand til krudtmøllen.

De ældste skriftlige efterretninger om søens eksistens stammer fra Sandbjergs jordebog fra 1674, hvor fiskeriet i Møllesøen og i de to «Snabecksdamme» er værdisat. De to Snabecksdamme må være henholdsvis Ausødam og Nydam. Sidstnævnte havde hertug Hans d. Yngre også indrettet som reservoir for mølledriften på Sandbjerg ved - som før nævnt - at anlægge en dæmning ved sydenden af den nuværende Nydam Mose (Christensen 1994).

Ausødams vanddækkede areal må have haft en så betydelig udstrækning, at kartografen bag Videnskabernes Selskabs kort fra 1783 har fundet anledning til at markere det på kortet. Og når Jørgen Paulsen (1983) i sin artikel om Snogbæk bymarks udskiftning omtaler, at der i begyndelsen af 1770'erne har været nogle tvistigheder vedrørende græsningsrettighederne langs Ausødams bredder, tyder

Fig.4. Den laveste og fugtigste del af Ausødambassin set i østlig retning. Her har Snogbækken antageligt haft sit løb, inden dæmningen blev bygget. På grænsen mellem eng og hegn omtrent midt i billedet kan svagt anes et fladt u-formet tværprofil af det oprindelige løb. Lidt til venstre herfor ses en senere anlagt afvandingsgrøft med et mere v-formet tværprofil. Snogbækkens nuværende løb i sydkanten af Ausødambassin anes til højre i billedet og bag denne, flankeret af et højt levende hegn, Hertug Hans' Kanal.

dette ligeledes på, at Ausødambassin har været en sø på dette tidspunkt. På det topografiske kort kan udbredelsen af eng samt højdeangivelserne give et fingerpeg om søens oprindelige størrelse. Niveaumæssigt har søens vandspejl ligget på en kote mellem 8 og 10 m, så søen kan have bredt sig lidt ind i det lave terræn mod nord (se fig.1, hvor 8- og 10-meter højdekurverne er fremhævede). Det er i dag stadigvæk muligt at danne sig et indtryk af, hvor Snogbækken har haft sit løb, inden dæmningen blev anlagt. På grundlag af rekognosceringer i terrænet og oplysninger fra luftfotografier fra 1954 kan løbet omtrentlig fastlægges således, som det er skitseret på fig. 1. Det er her, man træffer den mest fugtige og lavest liggende del af Ausødambassin (fig. 4). I den østlige ende af bassinet kan man endvidere ty-

deligt se bækkens tidligere afgrænsning mod nord og syd i form af ca. 75-100 cm høje skrænter. I den vestlige del af bassinet er det lidt vanskeligere at ane det tidligere forløb. Det kan skyldes, at der her, hvor indløbet til søen har været, er blevet dannet et lille delta, skabt af sediment, som er blevet bundfældet, fordi vandets strømning og dermed dets evne til at transportere sediment her er blevet stærkt reduceret.

På grundlag af udskiftningskortet for Sottrup bymarker fra 1782 (Paulsen 1982) er de parceller, der ligger på sydsiden af Snogbækdalen, samt adgangsvejene til parcellerne blevet indtegnet på kortudsnittet (fig. 1). Parcellerne har numrene 42 til 49. Den østligste parcel, nr. 49, er delt i to parceller, som bærer betegnelsen henholdsvis Neder Mølledam og Øvre Mølledam, altså en parcel, som har grænset op til Ausødambassin. Dette er endnu en kendsgerning, som peger i retning af, at Ausødambassin har været en sø. (Selv betegnelsen Ausø skulle i øvrigt ifølge Paulsen være afledt af Oushøj eller Okshøj, som er betegnelsen for en høj eller bakke beliggende vest for Nørremølle, så dammen ved Oushøj eller Okshøj er altså blevet til Ausødambassin).

I begyndelsen af 1780'erne har der været et dæmningsbrud ved Ausødambassin. Om dette brud hedder det i en indberetning fra daværende godsinspektør Friis på Sandbjerg, at der i længere tid ikke har kunnet føres vand frem til Møllesøen fra Ausødambassin, hvilket mølleren har beklaget sig stærkt over (Rasmussen 2004). Dette udsagn tyder også på, at der har været en direkte forbindelse fra søen til Hertug Hans' Kanal. Ved udbedringen af dæmningsbruddet skulle der bl.a. bruges 200 læs blåler og et betydeligt antal pæle og stolper, hvilket vidner om, at det har været et større arbejde at genetablere dæmningen. Dette kan næppe have været påkrævet, hvis der blot var tale om genop-

bygning af et sluse- og opstemningsanlæg i selve Snogbækken, som kun måler 2-3 m fra bred til bred.

I forbindelse med godsreformen på Sandbjerg i 1788 blev der udbudt et parceller eng til salg ved Ausødam. Nærlæsning af beskrivelsen af disse parceller tyder på, at det har drejet sig om nogle engarealer nedstrøms dæmningen, altså øst for Ausødam. Den vestligste af parcellerne har været afgrænset af Ausødam, og det nævnes, at det her er muligt at passere over dæmningen på en fodsti. I denne sammenhæng kan det også nævnes, at det i betingelserne for udparcelleringen af Sandbjerg er pointeret, at godsherskabet bevarer dispositionsretten over det fra Ausødam afledte vandløb, som må være afløbet fra søen gennem Hertug Hans' Kanal.

Tørlægning af Ausødam

Af et købebrev fra 1798 fremgår, at Conrad Georg Reventlow, Sandbjergs daværende ejer, har foranlediget, at Ausødam er blevet tørlagt. Købebrevet vedrører frasalg af 5 tdr. land til møller Ringe på Sandbjerg. Det fremgår af dokumentet, at tørlægningen skulle være udført umiddelbart efter udparcelleringen af godset i slutningen af 1780'erne. Det tørlagte areal var blevet opmålt til 7 tdr. land (Sieben Tonnes Land), hvoraf de 5 tdr. land nu blev afhændet til mølleren. Omregnet til nutidigt mål skulle det dreje sig om ca. 4,7 ha. De 7 tdr. land svarer til ca. 5,3 ha, hvilket stort set svarer til det nuværende areal af Ausødam. Ausødams tørlægning og omdannelse til eng skal måske ses på baggrund af, at Conrad Georg Reventlow ved godsreformen i 1788 havde fået solgt lige rigeligt ud af sit jordiske gods. For at bøde lidt herpå, kan han måske have ladet sig inspirere af et forslag om udtørring af Møllesøen, som blev fremsat af kammerråd Drøhse fra Den slesvig-holstenske Landkom-

mission, der forestod forberedelserne til godsreformen på Sandbjerg. Dette forslag blev som bekendt heldigvis ikke til noget, men planerne kan så senere have inspireret til Ausødams tørlægning.

Nogle år senere (1804) mageskifter møller Ringe 3 tdr. land i Ausødam med et areal, der grænser op til hans gårds jordlodder ved Windhauen, der ligger syd for Sandbjerg. I forbindelse med dette mageskifte noteres, at der findes en overgangsbro ved Ausødam. Det pointeres over for de nye ejere, at de ikke må lade vandet opstemme eller aflede, men tværtimod skal sørge for at lade vandet strømme frit til Møllesøen ved Sandbjerg.

Der kan således ikke herske tvivl om, at Ausødam er blevet tørlagt engang i 1790'erne, og at det er i denne forbindelse, Snogbækkens løb er blevet forlagt til Ausødams sydside, altså godt 200 år efter at hertug Hans d. Yngre lod kanalen fra Ausødam til Nydam Mose grave. Det forlagte vandløb har så også fået funktion som landvandskanal, dvs. det har kunnet opfange tilstrømmende vand fra det højereliggende terræn mod syd. (fig. 2,3). Når det i de førnævnte betingelser for møllerens mageskifte fremhæves, at de nye ejere skal lade vandet strømme frit, er det nærliggende at forestille sig, at det her drejer sig om vandet i det nyanlagte løb for bækken. Også på nord-siden af Ausødam, er der blevet gravet grøfter, så man har undgået at få det tilstrømmende vand her ud i den lave del af Ausødam. Dæmningen ved østenden af Ausødam har herefter ikke længere spillet nogen rolle, men den er øjensynligt blevet vedligeholdt, idet den er afsat på et matrikelkort fra 1921 (fig. 5). Af dette kort ses også, at der er gået en fodsti over dæmningen.

Ved Snogbækkens indløb i den gravede kanal har der været etableret en befæstning af bækkens bund og sider og måske også et sluseværk til regulering

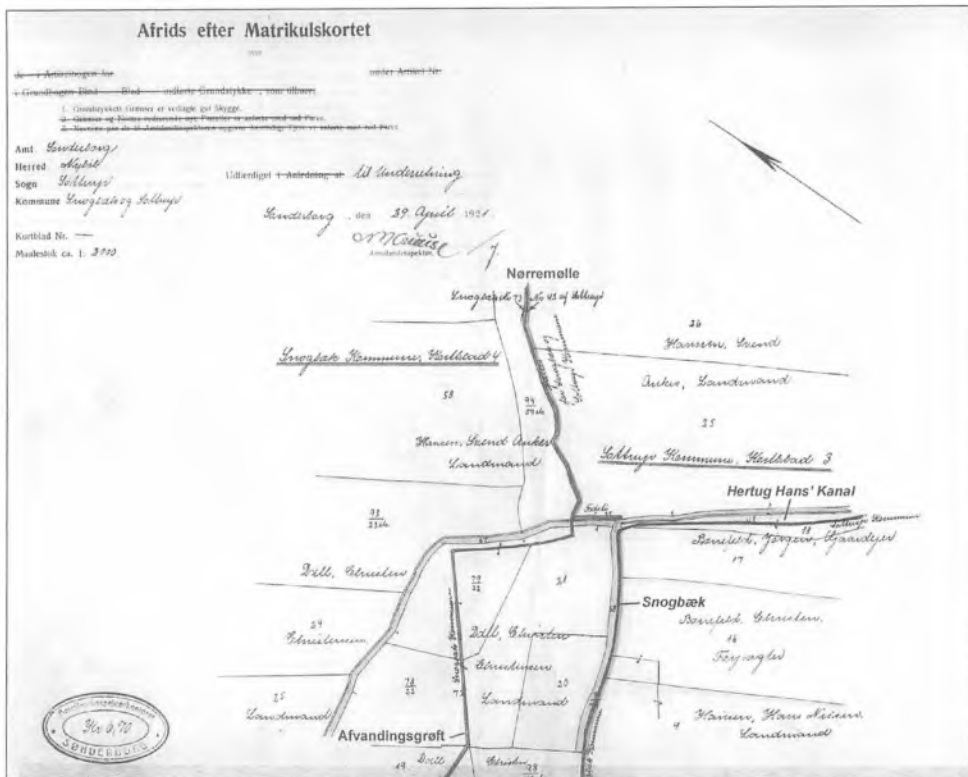

Fig. 5. Udsnit af matrikelkort fra 1921 for en del af Ausødam. Man ser Snogbækkens forlagte løb på sydsiden af Ausødam og det vinkelrette knæk ved indløbet til Hertug Hans' Kanal. Endvidere ses afvandingsgrøften for Ausødams centrale dele og fodstien ved det oprindelige dæmningsanlæg.

af vandtilførslen til Møllesøen. Rester af befæstningen ses i dag i form af store kampesten (fig. 6), men det har hidtil undret en del, at disse rester træffes 25-30 m oven for det sted, hvor den sydlige del af dæmningen, som i dag er eroderet bort, oprindeligt har forløbet. Da Ausødam var en sø, har udløbet fra søen formodentlig ligget nær dæmningen, men med anlæg af det nye løb for Snogbækken har det været nødvendigt i en vis afstand fra det hidtidige udløb at knække det nye løb for at få kontakt til den gravede kanal, således som det fremgår af udsnittet af matrikelkortet fra 1921 (fig. 5). Det næsten vinkelrette knæk har nødvendig-

gjort en kraftig befæstning for at undgå erosion i bækkens brinker og bund. Af samme kort fremgår også, at der er blevet anlagt et grøftesystem til afledning af vand fra selve Ausødambassinet, og også dette system ses der i dag, hvor bassinet er drænet, tydelige spor af. Indtil omkring 1930 blev Snogbækken ledt ind i Hertug Hans' Kanal og videre frem til Sandbjerg. Imidlertid var vandmøllen på Sandbjerg brændt i 1916 og blev ikke siden genopført. Adskillige planer om fortsat udnyttelse af vandkraften op igennem 1920'erne blev aldrig realiserede, og omkring 1930 blev Snogbækkens indløb i Hertug Hans' Kanal afbrudt, hvorefter

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

Udgivet af
Historisk Samfund for Sønderjylland

Redaktion:
Kim Furdal
Carsten Porskrog Rasmussen
Lennart S. Madsen
Elsemarie Dam-jensen

81. årgang
2005

Indhold

<i>Abrahamsson, Martin: Håndens arbejde</i>	260
<i>Andersen, Hans: Kulsvierne ved Nørreskoven</i>	129
<i>Borake, Trine: Døbefonten i Munkbrarup</i>	123
<i>Burchardt, Jørgen: Dansk bushistorie</i>	135
<i>Dam-Jensen, Elsemarie: »da Tienesten i sig selv kuns er liden ...«</i>	164
<i>Dam-Jensen, Elsemarie: Gregersdorffs stjerpotte</i>	302
<i>Furdal, Kim: Claus Eskildsen og Sønderjysk Månedsskrift</i>	59
<i>Furdal, Kim: De lokalhistoriske årbøger 2004</i>	179
<i>Hansen, Lorens: Engmøller i Tøndermarsken</i>	43
<i>Haystrup, Helge: Den slesvig-holstenske Hellevadpræsts »via dolorosa« i 1848</i>	3
<i>Henningsen, Lars N.: Flensborg søfart</i>	84
<i>Jacobsen, Anne Marie og Birgit Weitling: Felsted fattiggård</i>	206
<i>Jensen, H. P.: Engvandingsanlæggene ved Fole Stampemølle og Aarup</i>	267
<i>Jensen, Hans Carlo: Fotografer i Rødding gennem tiderne</i>	186
<i>Jensen, Knud Tejlgaard: Sønderjydernes besøg i Vestjylland</i>	174
<i>Kelm, Bert: Rømøs søfartshistorie</i>	100
<i>Lorenzen, Siegfried: Bysekretæren i Tønder Georg Friedrich Horup og hans legatstiftelse</i>	253
<i>Lund-Jensen, N.: Bov kirketårn</i>	176
<i>Møller, Henrik J.: Fiskeri i Vadehavet efter 1920</i>	243
<i>Nielsen, Leif Hansen: »Æ Kataster« - Det Sønderjyske matrikelvæsen</i>	262
<i>Nielsen, Hans Thiil: Sliv sø igen</i>	22
<i>Nørregaard, Arne: Pæleværk</i>	218
<i>Petersen, Leif: De syd- og sønderjyske pansergrave og invasionsfrygten</i>	8
<i>Rasmussen, Søren: Vandbygningsanlæggene ved Snogbæk og Ausødam</i>	295
<i>Rønne, Bent Vedsted: Småskibsfarten langs østkysten</i>	109
<i>Prangsgaard, Kirsten: Stenalderspor i Sliv søen</i>	28
<i>Schrøder, Emil: Genral Carl von Arensdorff</i>	203
<i>Sørensen, H. E.: Erindringer fra besættelsen i Skærbæk. 1. del</i>	16
<i>Sørensen, H. E.: Erindringer fra besættelsen i Skærbæk. 2. del</i>	54
<i>Sørensen, H. E.: Major Peter Gosse</i>	142
<i>Sørensen, Preben: En fynsk soldat digter om krigen i 1864</i>	283
<i>Thomsen, Birger: Aabenraa - byen med mange forbindelser til verden</i>	92
<i>Thygesen, Anker: »Historiens dag« i Sønderjylland. Industriens miljøer og kulturspor</i>	115
<i>Weitling, Birgit og Anne Marie Jacobsen: Felsted fattiggård</i>	206

Faste rubrikker

Det sker - på sønderjyske museer	36, 76, 118, 156, 196, 236, 276, 316
Set og sket i grænselandet - Grænselandskronik (H. E. Sørensen)...	66, 144 225, 305
Redaktionen	27, 33, 58, 83, 163

Bagsiden om forsiden

Tyske forsvarsplaner 1944 (<i>Leif Petersen</i>)	40
Claus Eskildsen (1881-1948) (<i>kf</i>)	80
Skibsportrætter - kunst eller historie? (<i>Birger Thomsen</i>)	120
Energiforsyningen under Anden Verdenskrig (<i>kf</i>)	160
De første fotografer (<i>kf</i>)	200
Slesvig Domkirke som begravelseskirke (<i>lsm</i>).....	240
Tønder bys legater (<i>edj</i>)	280
Jens med Suleposen - lidt om 1800-tallets skillingsviser (<i>edj</i>)	320

Redaktionens signaturer: *kf* = Kim Furdal, *lsm* = Lennart Secher Madsen,
cpr = Carsten Porskrog Rasmussen, *edj* = Elsemarie Dam-Jensen

Bognyt

<i>Andersen, H. Helmuth: Til hele rigets værn (Orla Madsen)</i>	235
<i>Adriansen, Inge: Første Verdenskrig i Mikroperspektiv - Maria Gørrigsens Åbenbaringer (Sten Kaalø)</i>	74
<i>Adriansen, Inge: Socialdemokratiet i Sønderborg 1904-2004 (Britta Bargfeldt)</i>	155
<i>Andersen, Ole Gellert: Flyvepladsen på Skrydstrupmark (Leif Hommel Nielsen)</i>	278
<i>Danskernes egen historie. Oplevelser fra Syd- og Sønderjylland fra 1905 til i dag - DVD/VHS (kf)</i>	195
<i>Dehn-Nielsen, Henning: KROER Danmark rundt (H. E. Sørensen)</i>	154
<i>Enemark, Poul: Dansk Oksehandel 1450-1550. Fra efterårsmarkeder til forårsdrivning (Ism)</i>	154
<i>Engberg, Poul: Askov Højskoles historie genoplevet og fortalt af Poul Engberg (edj)</i>	75
<i>Erindringer fra sindelagsskiftets år, ved Lars Henningsen (edj)</i>	34
<i>Fenger, Thomas Uhre: Efterårsgensyn (Britta Bargfeldt)</i>	198
<i>Gregersen, Frands: Kegleklubben af 1864 - om at tage kegler i 140 år i Aabenraa - et jubilæumscauseri (kf)</i>	155
<i>Henningsen, Lars N. og Johan de Mylius: Hver elsker sin farve. Hertugdømmerne og H. C. Andersen (H. E. Sørensen)</i>	314
<i>Hansen, Jørn: Ikke at syne, men at være. Sønderjydsk idræt gennem 100 år (Uffe Barsballe Thyssen)</i>	74
<i>Johnsen, Axel: Dannevirkemænd og Ejderfolk. Den grænsepolitiske opposition i Danmark 1920-1940 (Jørn Buch)</i>	275
<i>Jürgs, Michael: Den lille Fred i den store krig (Inge Adriansen)</i>	198
<i>Korsgaard, Ole: Kampen om folket. Et dannelsesperspektiv på dansk historie gennem 500 år (kf)</i>	193
<i>Krag, Gunnar Midtgård: Hejls Efterskole 1891-1920 (Karl Erik Olesen)</i>	194
<i>Kragh, Birgitte: Til jord skal du blive ... Dødens og begravelsens kulturhistorie i Danmark 1780-1990 (kf)</i>	78
<i>Lauridsen, John T. (udg.): Føreren har ordet! Frits Clausen om sig selv og DNSAP (kf)</i>	234
<i>Lilbæk, Vibeke: I Jomfru Fannys gemmer (Inger Lauridsen)</i>	318
<i>Lokalhistorisk Forening for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg 1979-2004 (kf)</i>	38
<i>Madsen, Lennart S.: Ballum Kirke - en vejledning (Jens Bruun)</i>	158
<i>Marckmann, Anton: Ofrene fra den store krig 1914-1918 (Dagmar Bork)</i>	238

Missionsfester i Tinglev i 100 år, red. Jens Kristian Krarup og Erling Bjerrum Petersen (kf).....	38
Mylius, Johan de og Lars N. Henningsen: Hver elsker sin farve. Hertugdømmerne og H. C. Andersen (H. E. Sørensen).....	314
Mylius, Johan de: H. C. Andersen og hertugdømmerne (H. E. Sørensen)	234
Møller, Henrik: Tønder Kaserne (Leif Hommel Nielsen).....	38
Nissen, Thora: Da H. C. Andersen besøgte Augustenborg og Gråsten (H. E. Sørensen).....	194
Pedersen, Karen Margrethe: Sikker Havn (kf).....	158
Pedersen, Mikkel Venborg: Eidersted - Skitser fra et landskab 1650-1850 (Inger Lauridsen).....	314
Sandbjerg Mellem Sø og Sund. Strejftog i historie, kultur og natur. Redigeret af Søren Rasmussen (Hanne Christensen)	274
Sønderjylland under krig og besættelse 1940-1945, ved Hans Schultz Hansen og Henrik Skov Kristensen (Henrik Lundtofte).....	35
Sørensen, H. E.: Billedtæpper fra Skærbæk Væveskole (kf)	155
Thunberg, Steen og Flemming Wraa: På tværs med toget - fra - Tinglev til Tønder (Steen Ousager).....	315
Willmot, H. P.: Første Verdenskrig (Inge Adriansen)	275
Wraa, Flemming og Steen Thunberg: På tværs med toget - fra - Tinglev til Tønder (Steen Ousager)	315

Stedfortegnelse

- Abildgård 180*
Abildkjær 267
Angel 62*
Arnå 46
Augustenborg 183
Augustenborg Fjord
218 ff
Ausødam 295ff*
Aventoft 49
Ballum 170ff, 246ff*
Bedsted 181, 183
Billund Bæk 13
Birkehus 13
Birkelev 14
Blåmose 183
Bov 11, 176ff*
Bramming 9
Brede Å 247
Bredebro 66*
Bro 219
Brunsbjerg 181
Brøns 249f
Brøns Å 249
Christiansdal 13
Damholm 60
Danevirke 309
Diernæs 22
Diernæs Bugt 24
Dybdal Bæk 13
Dyrhus 44ff
Døstrup 55, 64f
Eckernförde 80
Egvad 3*
Emmerlev 247ff
Ensted 183
Ertebjerg 218ff
Esbjerg 9
Felsted 19, 184, 206ff*
Felstedmark 19
Felstedskov 62, 80
Fole 267ff*
Fladså 267ff
Flensborg Fjord 23
Frederikskog 45, 280
Frifelt 14
Frøslev 9
Frøslev Mose 19
Fuglehaven 13
Fællesværre 46ff*
Fårhus 9
Gabøl Bæk 13
Gabøl Hede 13
Gaden 52
Gammel Frederikskog
52f
Gammeldige 52
Gammelhøj 218ff
Gasse 55
Gelsbro 268
Gelså 13, 267ff
Gesten Å 9
Gram 5f*, 12, 184, 229*,
267ff
Gram Slot 268
Grindsted 9, 12
Grøngaard 226*
Grønå 46ff
Gråsten 181
Haderslev 8ff*, 66, 263ff
Haderslev Dam 13
Halk 181
Hamborg 63
Harreby 267ff
Hellevad 3ff
Hestholm 44ff*
Hjartbro Skov 13
Hjerpsted 247f
Holm 72*
Holsted 12, 188
Hoptrup 22f
Hoptrup Bæk 23
Hoptrup Å 23
Humtrup 9, 11
Husby 174f
Hyrup 15
Hytterkobbel Skov 14
Højer 53, 66f
Højer Havn 243ff*
Højer Kog 45ff
Højer Sluse 245
Højrup 14
Jevnstedt 61*
Jordsand 249
Kalvslund 9
Kestrup Bæk 23
Kliplev 181
Koldby 247ff
Kolding 5, 9
Kongeå 9
Korsør 80
Kruså 9, 227*
Kvindholm 52
København 63
Lille Å 9
Lille Vedbøl 15
Lillestrøm 47ff
Linnet Skov 15
Lister Dyb 251
Lunderskov 9
Lyst 52
Lægan 50ff*

Løgumkloster 66
 Magisterkog 47ff*
 Magstrup 12
 Marstrup 181
 Melby 19
 Middelfart 5
 Mjangdam 218ff
 Muninslund 13
 Mürwik 13
 Møgeltønder 43ff, 172
 Møgeltønder Kog 45ff
 Mølby 268
 Møllehagen 63
 Møllehus 45ff
 Nipså 267
 Ny Frederikskog 48ff*
 Nyborg 5ff
 Nybøl 180
 Nydam 296
 Nørremark 14
 Nørremølle 296ff
 Nørresø 51
 Oksenvad 181
 Poppenbøl 52
 Pulverbæk 217f
 Pæleværk 218ff*
 Rejsby 9, 14, 249f
 Rejsbydiget 14
 Rejsby Å 14, 249f
 Ribe 9, 55
 Rise 3
 Rudbøl 51f
 Rudbøl Kog 51ff
 Rudbøl Sø 46, 243ff
 Rævshalen 181
 Rødding 5, 68, 183, 186ff*
 Rømø 12, 67*, 69, 181,
 231*, 249ff*
 Rømødæmning 309
 Rømø Havn 247ff
 Sandbjerg 295ff
 Sandkule 13
 Schackenborg 51, 164ff*
 Sejersbæk 52f
 Simmersted 12*
 Skodborg 5
 Skovby 14
 Skrydstrup 9, 13
 Skærbæk 16ff*, 54ff*
 Slesvig 3f*, 69, 201*203ff*,
 240, 264f, 302
 Slivso 22ff*
 Slogs Herred Kog 47ff
 Snogbæk 295ff*
 Spandet 9
 Spydholm 51
 Stenderup 14
 Stevning Dam 13f
 Svinvad Kog 44ff
 Sæd 47ff, 64f, 80
 Sødinge 284ff*
 Sønderborg 66, 68, 70*,
 263
 Søndermark 14
 Sønderå 45ff
 Søst 3f
 Tandslet 64*, 218ff
 Thors Mølle 14
 Tinglev 66
 Tislund 13
 Tolshøjgård 13
 Toftlund 9ff, 188, 263ff
 Tønder 43ff*, 54ff, 61ff,
 66f, 80, 228, 253ff*,
 263ff, 280, 302ff*, 308*
 Tørning Mølle 13
 Ubjerg 60ff, 80, 303
 Ubjerg Kog 44ff
 Uldal 13
 Vandel 9
 Varde 9
 Vargaardlund 183
 Varming 267
 Vedsted 15
 Vejle 9
 Vertemine 218ff
 Vesterfeld 52
 Vidå 44ff, 243ff
 Vodder 14
 Vojens 9ff, 183
 Vojens Bæk 13
 Vojensgård 13
 Volbrogård 13
 Ørderup 5
 Øster Lindet 183, 268
 Øster Snogbæk 297
 Øster Terp 181
 Østermark 14
 Østerskov 13
 Aabenraa 13, 66f, 73*,
 263ff
 Aabenraa Fjord 23
 Aarup 267ff
 * = billede

bækkens oprindelige løb forbi Nørremølle atter blev vandførende i fuldt omfang (fig. 2,4).

Ud fra ovenstående udredning må det herefter konkluderes, at der sandsynligvis oprindeligt er blevet anlagt en dæmning på tværs af Snogbækdalen ved den østlige ende af Ausødam. Snogbækkens løb er herved blevet afbrudt, og opstrøms dæmningen er der blevet skabt en sø, hvorfra vandet har kunnet udnyttes til mølleriet på Nørremølle. Udnyttelsen af Snogbækkens vand ændredes dramatisk i 1570'erne, da hertug Hans d. Yngre lod vandet i søen dirigere ind i den gravede kanal og videre frem til vandmøllen på Sandbjerg. For at få vandstanden i søen op i en tilpas højde, så vandet frit kunne strømme ind i kanalen, har han muligvis måttet forhøje dæmningen. Endvidere må det konkluderes, at det nuværende forløb af Snogbækken på sydsiden af Ausødam først er anlagt et par hundrede år efter, at hertug Hans' vandbygningsarbejder fandt sted. Herved blev Ausødam

i 1790'erne tørlagt, og området blev omdannet til eng - og blev til Ausømaj.

Litteratur

- Andersen, C. J.: »Esnæs Mølle og Sandbjerg« i: Sønderjysk Månedsskrift, 1965, s. 233-240.
- Andersen, N. E.: »Sandbjerg og Nydam, kanal- og møllebyggeri i 1500-tallet« i: Sønderjysk Månedsskrift 2004, s. 168-177.
- Andersen, N. E.: »Mølle vandet til Sandbjerg Mølle« i: Skrift for Historisk Forening for Sundeved, 2004, s. 14-27.
- Christensen, C.: »Hertug Hans den Yngres dæmning i Nydam fundet. Undersøgelse af tærskelforholdene i Nydambassinnet« Nationalmuseets naturvidenskabelige Undersøgelser. NNU rapport nr. 26, 1994.
- Paulsen, J.: »Bidrag til Sottrup sogns landbohistorie i 1700-årene« i: Årsskrift for Sottrup Sogn 1982, s. 48-62.
- Paulsen, J.: »Bidrag til Sottrup sogns landbohistorie i 1700-årene«. i: Årsskrift for Sottrup Sogn 1983, s. 50-65.
- Rasmussen, S. (red.): »Sandbjerg. Mellem Sø og Sund. Strejftog i historie, kultur og natur«, 2004.

Fig. 6. Resterne af befæstning og sluseværk i Snogbækken, hvor denne tidligere i et næsten vinkelret knæk blev ledt i Hertug Hans' Kanal. Bækken har, efter at forbindelsen til kanalen blev afbrudt, eroderet sig 1,5 til 2 m dybere ned.

Gregersdorffs stjertpote

Af ELSEMARIE DAM-JENSEN

I sommeren 2004 erhvervede Tønder Museum en stjertpot udført af guldsmedemesteren Friedrich Hansn Gregersdorff. Museumsinspektør Elsemarie Dam-Jensen fortæller her om den smukke sølvgenstand og mesteren bag.

I sommeren 2004 var der på en auktion hos Bruun Rasmussens Auktioner i Bredgade, København, en sølvstjertpote, som i auktionskataloget var omtalt således: »Tidlig dansk barok stjertpot eller barselspote af delvis forgyldt sølv. Mester Friedrich Hans Gregersdorff, Tønder bymærke 1711-1716. Punslet med ejerinitialer C.R. Vægt 230 gr. H (Højde) 13 (cm).« Vurderingsprisen var sat til 15.000-20.000 kr. Stjertpotten var afbildet, og den så meget smuk og velbevaret ud.

På Tønder Museum har vi en god og fyldig samling af sølvgenstande udført af de lokale guldsmede fra o. år 1700 og et

par århundreder frem, men mesternavnet sagde os ikke rigtig noget, så i første omgang tænkte vi, at det var en fejl. Et check i Bøjes »Danske sølvmærker - 3. Sønderjylland« (Politikens Forlag 1982) viste imidlertid, at der ganske rigtigt havde været en mester ved navn Hans Friedrich Gregersdorff i Tønder i begyndelsen af 1700-tallet. Når navnet ikke virkede bekendt, skyldtes det selvfølgelig, at vi ikke havde nogle arbejder af ham i sølvkammeret på Tønder Museum.

Det var der en god grund til, nemlig hans meget korte produktionsperiode i Tønder og i det hele taget. Hans fødselsdata er ikke kendte; men ifølge »Danske Sølvmærker« stammer han fra byen Slesvig. Den 4. juli 1711 fik han borgerskab i Tønder. Borgerskabet betød, at han kunne nedsætte sig som guldsmed i byen. For de fleste mestres vedkommende falder tidspunktet for erhvervelse af borgerskab

*Gregersdorffs stjertpote.
Foto: Tønder Museum.*

sammen med tidspunktet for indgåelse af ægteskab. Man var nødt til at have det, der på nudansk hedder en medhjælpende hustru for at være selvstændig guldsmed, og helst skulle man også hurtigt have nogle raske sønner til at hjælpe til i værkstedet. Som det var typisk, giftede Gregersdorff sig med en guldsmedeenke, nemlig enken efter Tønderguldsmeden Paul Nommesen (død 1708). Man må vel formode, at Gregersdorff på dette tidspunkt har været svend hos Nommesen. Samtidig med, at han overtog værkstedet ved mesters død, fulgte konen altså med i handelen. Nommesen og senere Gregersdorff var bosat i Østergade nr. 6, det vil sige i den østlige ende af Tønders hovedgade, byens fineste gade, hvor guldsmedene holdt til i gode tider. Når konjunkturerne ikke var gode, rykkede guldsmedene ned i baggaderne, hvor huslejerne/huspriserne var lavere.

Gregersdorff fik desværre kun en ganske kort produktionstid som selvstændig guldsmed i Tønder. Allerede fem år efter han overtog Nommesens værksted, døde Gregersdorff, og værkstedet blev nu overtaget af guldsmed Christopher von Barm. Denne korte produktionsperiode er naturligvis en del af forklaringen på, at vi intet havde af Gregersdorff på Tønder Museum. Han kan simpelthen ikke have nået at lave ret meget på de få år, han fik som mester i Tønder. Det eneste øvrige sølv, vi kender af ham, er noget kirkesølv fra Lindholm kirke 1708 samt en sygekalk og disk fra Emmelsbøl kirke 1711, begge disse kirker ligger syd for den nuværende grænse. Desuden har han lavet alterkalk og disk samt sygekalk og disk til Ubjerg kirke, som ligger lige ved grænsen syd for Tønder. Endelig har han i 1710 repareret noget ældre kirkesølv i Faretoft kirke syd for grænsen. Af verdsligt sølv nævner »Danske Sølvmærker« kun et enkelt privat ejet bæger fra 1714.

De få kendte genstande af Gregers-

dorff gjorde det selvfølgelig endnu mere interessant for Tønder Museum at erhverve sølvstjertpotten. Heldigvis var Kulturarvsstyrelsen af samme mening, idet man herfra gav 20.000 kr. fra den såkaldte hastesum som bidrag til skålen, som Tønder Museum derefter kunne erhverve for 30.000 kr.

Så kom den »hjem« til Tønder, og vi kiggede nærmere på den - næsten med andægtighed, for den er bare så flot. Der er tale om en helt glat potte på tre ben og med hank, den såkaldte »stjert« med en lille ciseleret knop som afslutning. Skålens kant er udkraget, og både kanten, stjerten og skålens indre er smukt forgyldt. Skålens indvendige lueforyldning er meget velbevaret.

Ejerinitialerne C.R. har vi ikke tydet endnu. En nærliggende tanke kunne være, at potten på et tidspunkt er blevet arvet af én af Tønders mægtige mænd i en senere tid, nemlig kniplingshandleren og borgmesteren Carsten Richtsen, der levede omkring år 1800. Ham kender vi blandt andet fra Richtsens legat, Richtsensgade og Digegrevens Hus i Tønder. Vi kender ham også fra det såkaldte »Richtsen-bestik«, udført af guldsmed Nicolay Hansen, hvor alle skafter på skeerne bærer en roset med initialerne C.R. Foreløbig er det gættværk, men det ville da være nærliggende, at denne velhavende mand har haft en sådan sølvpotte i sit køkken i Vestergade.

I auktionskataloget er potten omtalt som en barselspotte. Det er måske lidt af en tilsnigelse, for de originale barselspotter var jo altid i lertøj og noget mere rummelige, som en praktisk gave fra nabokonerne til en nybagt mor. Barselspotterne kunne rumme suppe eller andre kraftige og nærrende middagsretter til de første dage efter fødslen, hvor moderen hverken havde tid eller overskud til at lave mad til familien. Denne sølvstjertpotte har ikke kunnet rumme en stor portion

Det egentlige guldsmedekvarter i Tønder lå omkring Spikergade, Uldgade, Slotsgade og Møllevej, men enkelte havde som Nommesen og siden Gregersdorff i gode tider deres bopæl og værksted i Østergade.
Foto: Tønder Lokalhistoriske Arkiv.

mad, den har måske snarere været til sovs eller dyppelse. Da vi fik den i hus, tillod vi os det eksperiment at hælde lidt vand i den, og det viste sig, at kanten var perfekt at hælde af, selv om den ingen tud har. Vores bud på anvendelsen er, at den har været til en sur eller sur-sød fiskedypelse med citron eller eddike. Derfor var lueforgyldningen nødvendig, for at syren ikke skulle gå i forbindelse med sølvet. Den indvendige forgyldning kender man for eksempel også fra puncheskeerne fra omkring begyndelsen af 1800-tallet.

Erik Lassen omtaler i sin bog »Dansk Sølv« fra 1964 fænomenet, som han kalder »Sølv til daglig«. Her hæfter han sig ved, at velstand ikke kun kendes på prangende og udsmykkede genstande, men måske snarere på, at man også til enkle brugsgenstande til husholdningen kunne finde på at bruge ædelmetaller som sølv og guld. Måske er netop det jævne, glatte brugssølv i langt større grad gået til grunde i årenes løb end de mere spektakulære

og dekorerede sølvarbejder. Sølvet holdt møntens værdi og kunne derfor omsættes i rede penge, og når der var behov for klingende mønt, lod man nok snarere en af køkkenpotterne omsmelte. Det er måske forklaringen på, at der ikke er bevaret så mange af den slags enkle sølvgenstande fra 16-1700-tallet. Dog kendes tilsvarende pletter fra Århus (1666 - på Kunstinstitutsmuseet) og København (1726 - privateje i Sverige), og nu har vi så også én i Tønder - fra Tønder! Begge de andre stjertpletter har låg. Det kan man sagtens forestille sig, at der også har været til Tønderpotten, men det er enten gået til eller blevet smeltet om i tidens løb.

Under alle omstændigheder er der tale om et utrolig smukt stykke sølv, fantastisk velbevaret og udført med stor håndværksmæssig dygtighed, et lokalt sølvarbejde, som det er en fryd at kunne vise frem i sølvkammeret på Tønder Museum.

Set og sket i grænselandet

Grænselandskronik

Af H. E. SØRENSEN

Fra Evas syndefald til sværdfisk i Vemmingbund. H. E. Sørensen når vidt omkring i grænselandskronikken for juli kvartal.

Evas syndefald

En søndag i september (18/9) overraskede Jyllands-Posten med den ottespalteede overskrift »Uligheden må gerne blive større.« Det var socialminister Eva Kjær Hansen (Løjt), der foldede sig ud, mens statsministeren var i udlandet. I interviewet sagde hun bl.a., at det kun var til gavn for landet, hvis rige mennesker tjente flere penge, for det satte gang i sagerne og skabte arbejdspladser. Det måtte blot ikke gå ud over de laveste indkomster, så de blev mindre, ikke i forhold, men reelt.

Som forventeligt blev hun straks angrebet fra SF og Socialdemokraterne, mens regeringens medlemmer og deres partier var tavse. Heller ikke fra Dansk Folkeparti lød der det mindste pip de første par dage. Eva Kjær Hansen må have følt sig på sikker grund. Men så vågnede Pia Kjærsgaard op til dåd og meddelte, at det kunne hun og hendes parti ikke støtte. Tværtimod. Da de udgør regeringens parlamentariske basis, var det ikke nogen helt ligegyldig udtalelse.

Nationalparken skal gå fra Blåvandshuk og Ho Bugt i nord til grænsen i syd. Spørgsmålet er nu blot, hvor langt ind i landet nationalparken skal gå. Illustration: Afsluttende rapport fra pilotprojekt Nationalpark Vadehavet.

Anders Fogh Rasmussen kom hjem og havde straks en kammeratlig samtale med sin socialminister, som derefter stak halen mellem benene og meddelte, at »der skulle ikke herske nogen tvivl om, at det (hun havde sagt) var ikke regeringens politik.« Så derfor stod hun lige så fast på dette, som hun få dage før havde gjort på det modsatte.

Hvad var der egentlig sket?

I Information (1/10) gav redaktør Georg Metz et bud på handlingsforløbet: »Tør man antage, at statsministeren har haft

Den verdensberømte tenor Luciano Pavarotti optrådte ved en koncert i Augustenborg Slotspark den 15. september. Efterfølgende blev tenorens præstationer udsat for voldsom kritik i medierne. Foto: Ernst Winckelmann, JydskeVestkysten.

behov for at tage temperaturen på sit bagland og derfor (har) ønsket en tilkendegivelse. Måske han ligefrem har ytret et sådant behov for sin indre cirkel af ministre og ordførere. Ved at kigge sig rundt i kredsen var der ikke så mange brugbare og ubelastede tilbage. (...) Tilbage som et naturligt bud stod socialministeren, der i hele sin ministertid har været lige så usynlig som det store regeringspartis sociale samvittighed (...). Under normale omstændigheder beordrer en statsminister ikke en af sine ministre til blot at trække kontroversielle udtalelser i land - ikke såfremt sådanne strider direkte mod en regerings politik og dermed sår tvivl om denne politik. En sådan minister bli-

ver under normale omstændigheder ganske enkelt fyret. (...) Når Fogh ikke gjorde dette, kan det netop skyldes, at han selv har ymtet interesse i at få sendt prøveballonen til vejrs eller direkte har bedt om at få det gjort.«

Nogle dage før (22/9) havde samme avis skrevet i sin leder: »Sagt er sagt, og ministeren har ikke på nogen måde tilkendegivet, at hun er kommet på andre tanker. (...) Retræten kan derfor snarere tages til udtryk for, at Eva Kjær Hansen sætter stor pris på sin ministerpost.«

Hun kan dog glæde sig over, at både Jyllands-Posten og JydskeVestkysten støttede hende på lederplads, og at Matlok i Der Nordschleswiger under overskriften »Evas syndefald« skrev, at »for hende drejer det sig kun om, at den offentligt skabte kage bliver større, så hun bedre kan hjælpe de socialt klemte i landet.«

Så med den opbakning kunne den løjtjingske minister konstatere, at i hvert fald det lokale (presse)bagland var på plads.

Endnu et dementi

I forbindelse med den slesvig-holstenske regeringsdannelse i foråret, hvor SPD søgte at skaffe sig flertal sammen med bl.a. det danske mindretals parti SSV, hændte det for flere CDU-politikere, at naturen gik over optugtelsen. En af dem var forbundsmedlemmet Wolfgang Börnsen, der er valgt i Flensborg Amt. Han sagde bl.a., at SSV burde holde sig neutral i forbindelse med regeringsdannelsen, fordi partiets landdagsmedlemmer på grund af fritagelse for spørreklausulen ikke kunne regnes for fuldgyldige mandater.

I september skiftede Börnsen pludselig mening og vendte på en tallerken. Forbundsvalget nærmede sig, og for en sydslesvigsk politiker kan de danske stemmer blive afgørende.

»Set i bakspejlet burde jeg ikke have formuleret mig,« som jeg gjorde, sagde han og fortsatte: Det hele skulle »ses i sammenhæng med den tilspidsede politiske situation i dagene efter delstatsvalget.« Det var et partipolitisk fremstød, som slet »ikke var mindretalspolitisk motiveret.«

Börnsen slog ligefrem krølle på halen: »Min positive indstilling til det danske mindretal har ikke forandret sig. Jeg har altid været talsmand for mindretalsanliggender i Forbundsdagen, og det agter jeg også at være fremover« (Fl.A., 9/9).

Et par dage senere holdt SSV delegeretmøde i Husum, hvor landdagsmedlem Anke Spoorendonk udtalte, at »vi forventer, at forbundspolitikere står ved deres politiske og moralske ansvar og ikke blot tænker på deres parti, magten eller personlige ambitioner. (...) Hvor er vi henne, når nogle politikere først pisker stemningen op mod det danske mindretal for så (bagefter) at lege uskyldigt lam.«

Alle vidste, hvem hun talte om, men hun nævnede ikke Börnsen ved navn. Det gjorde derimod hendes forgænger i landdagen, SSV's gamle førstemand Karl Otto Meyer, der var endog særdeles bidsk i mælet: »Manden, vi taler om, hedder Wolfgang Börnsen. Jeg kan ikke bruge hans lunkne forklaringer om, at udtalelserne faldt i en tilspidset situation til noget. Det afgørende og skandaløse er hans udtalelse om, at der i Bonn-København-erklæringerne aldrig havde været tale om et almenpolitisk mandat for SSV. Den påstand har han basuneret ud til 200.000 læsere i de tyske SHZ-aviser. Så længe han ikke kommer med en beklagelse og rettelser i selv samme avis og direkte over for SSV, ser jeg intet grundlag for et samarbejde med manden,« sluttede Karl Otto Meyer. »Som fik højlydt opbakning fra partifællerne på Husumhus,« tilføjede Flensborg Avis (12/9).

Man kunne måske stilfærdigt mene, at

det netop er i tilspidsede situationer, politikere skal stå deres prøve. Det er der, man skal se, hvad de er værd, og hvor man har dem.

I øvrigt blev Börnsen genvalgt ved forbundsdagsvalget, men mistede sit direkte mandat, som gik til SPD-politikeren Wolfgang Wodarg, så måske har nogle fra mindretallet alligevel sat deres kryds et andet sted end ud for Börnsens navn, trods hans Canossagang.

Mindretalsskoler

Ved skoleårets begyndelse kunne de tyske skoler i Sønderjylland melde om 16 elever mere i 1. klasserne end sidste år og 22 mere i forskoleklasserne. Det er en fremgang på næsten tyve procent. Det samlede elevtal udgør 1.220 børn.

Også for de danske skoler i Sydslesvig var der optimistiske tal, idet der her var optaget 66 elever mere i 1. klasse end sidste år. Det er en fremgang på godt tolv procent. Der er nu 5.800 elever i de danske skoler syd for grænsen og 1932 i børnehaverne.

Alt var dog ikke lutter idyl. Således besluttede Egernførde Kommune og Egernførde-Rendsborg Amt at nedsætte betalingen for transport af danske børnehavebørn til det halve af det, man betaler til tyske børnehaver, under henvisning til det tilskud, de danske institutioner får fra den danske stat. Den slesvig-holstenske indenrigsminister Ralf Stegner (SPD) kritiserede denne lokalpolitiske beslutning i vrede vendinger. »Det forekommer mig slet og ret at være en hævnaktion imod det danske mindretal, fordi SSV efter landdagsvalget i februar ville gøre brug af sine politiske rettigheder (...) og støtte en mindretalsregering,« sagde han (Fl.A., 1/7).

Generelt betød stramninger på budgetterne i amter og kommuner nedskæringer i befordringstilskuddene til de danske skoler og børnehaver. Situationen var

I juli kunne eleverne på kommuneskolen i Tønder opleve dette syn af guldhornene på skolens boldbane. Fire kunstnere fra gruppen Outsize gjorde historien lidt mere levende. Foto: Ernst Winckelmann, JydskeVestkysten.

så kritisk, at Skoleforeningen bebudede lukning af tre skoler og sammenlægning af børnehaver. Det var så meget mere alvorligt, som det kuldastede regeringsgrundlag (fra februar) mellem SPD, SSV og De Grønne netop havde taget højde for denne situation. I det nye og gældende regeringsgrundlag (fra marts) mellem CDU og SPD havde socialdemokraterne i løbet af den måned, der var gået mellem de to vedtagelser, givet køb på netop dette punkt, så en ligestilling mellem befordringen til de tyske og danske skoler var udskudt mindst to år.

Lukningsplanerne vakte stor modstand, og der var stormøder flere steder. I Jaruplund, hvis skole er truet, demonstrerede forældre og børn under banneret »Bevar hvad der ikke kan genskabes.« Man forstår appellen. Er en skole først lukket, vil det være næsten umuligt at genoplive den. Skolerne er og bliver ryggraden i mindretalsarbejdet, og hvad en

nedlæggelse kan betyde, har man skræmmende eksempler på andre steder.

Også delstatsregeringens mindretalsrådsgiver Caroline Schwarz var foruroilig. Efter et møde med Skoleforeningens bestyrelse stillede hun i udsigt, at ligeberettigelsen med hensyn til kørselstilskud kunne gennemføres allerede i 2006. Det vakte dog ikke ubetinget begejstring i ministerpræsidentens (og hendes eget) parti CDU. Hvad det ender med, er endnu uvist.

Men også nord for grænsen truede skolelukninger af næsten samme årsag, idet en beskæring af befordringstilskud til privatskoler også ville ramme mindretalsskolerne.

Man burde måske forvente, at myndighederne kan indse, at der er forskel på mindretalsskoler og andre friskoler. De danske skoler syd for grænsen og de tyske nord for er netop ikke almindelige friskoler, der kan vælges efter forgodtb-

findende som alternativ til folkeskolen.
De er mindretallets folkeskoler.

Nationalpark Vadehavet

Diskussionen om, hvorvidt det danske Vadehav og kystegnene skal omdannes til en nationalpark, blussede op i efter-sommeren, hvor planerne udmøntede sig i konkrete forslag. Mens stærke interesser arbejdede for at virkeliggøre planerne og helst gøre området så stort som muligt, var der fra mange lokale en klar modvilje. Den grundede i angst for, at en nationalpark ville sætte snævre grænser for den frie færdsel i området, for fritidsfiskeri og anden traditionel udnyttelse.

Efter de foreliggende planer skal nationalparken omfatte hele Vadehavet med øerne Fanø, Manø og Rømø samt marskarealerne på fastlandet og Vardeådalens ind til byen. Det eneste kystområde på fastlandet, der er undtaget, er Esbjerg by. Der er således tale om meget betydelige arealer, som vil blive underlagt de regler for færdsel og udnyttelse, som må gælde i en nationalpark.

Et af de positive argumenter, som Styregruppen for Pilotprojekt Nationalpark Vadehavet kunne fremlægge, var beregninger fra nogle ikke navngivne konsulenter, som mente, at en nationalpark ville tiltrække flere turister og dermed flere penge og arbejdspladser. Lokalsamfundene langs vestkysten ville på 23 år tjene mellem 380 millioner og en milliard kroner mere, spåede konsulenterne, som også forudså, at der ville blive mellem 250 og 529 nye arbejdspladser (JV, 10/9). Jeg har ikke set deres beregninger, men skal ikke nægte, at netop det præcise tal 529 gør mig skeptisk. Det lugter for meget af kaffegrums.

Danevirke som verdenskulturarv

For nogle måneder siden foreslog SSV, at Danevirke blev optaget på UNESCO's liste over verdenskulturarv. Forslaget støt-

tes af landdagen og af Det Arkæologiske Landsmuseum på Gottorp Slot, hvis leder, professor Claus von Carnap-Bornheim, i september indkaldte til et foreløbigt forberedende møde (No., 27/9).

Han kunne her oplyse, at hvis ansøgningen skulle gå gennem delstaternes kulturministerier, ville sagen simpelthen ikke kunne behandles før tidligst i 2015, fordi deres ansøgerliste var fuldtægtet, og nye projekter blev ikke optaget. Derimod kunne man søge at fremme forslaget som et internationalt projekt støttet af bl.a. de nordiske lande, fordi der var tale om fælles vikingearv. Det ville fremskynde sagen med ca. fem år. Derfor ville man sandsynligvis forsøge at fremme projektet ad den vej, sagde professor von Carnap-Bornheim.

Rømødæmningens fremtid

Staten ønsker ikke at overtage ansvaret for Rømødæmningen efter Sønderjyllands Amt. Det bliver derfor den kommende Tønder Kommune, der alene skal bære vedligeholdelsen også efter en evt. stormflod. Begrundelsen: Dæmningen skønnes ikke at være af betydning for trafikken på lands- eller regionalt plan, men kun at være af lokal betydning. Man har åbenbart i ministeriet set bort fra Rømøns betydning for turismen.

Afgørelsen virker så meget mærkeligere, som staten påtager sig vedligeholdelsen af bl.a. Dronning Alexandrines Bro mellem Sjælland og Møn. Både Rømø og Møn er betydelige turistområder. Stormfloder er dog normalt ikke særligt hyppige omkring Møn. Men af principielle grunde må der være ligeret mellem Rømø og Møn, skrev JydskeVestkysten i en leder (JV, 28/7).

Dagbog

1. juli: Miljøministeriet giver grønt lys for motorvejen mellem Kliplev og Sønderborg (Fl.A., No.).

Den 9. september fik Folkehjems Billedsal to nye portrætter af henholdsvis H. V. Clausen og Chr. F. Monrad. Begge billeder er malet af Vibeke Fonnesberg. Fra venstre ses borgmester Poul Thomsen, Vibeke Fonnesberg og direktør Jørgen Andersen. Foto: Ernst Winckelmann, JydskeVestkysten.

2. juli: Vikingspillene i Jels opfører »Hoder og Balder«, skrevet og iscenesat af Bent Nørgaard (No.).

Den 16-årige sprinter Tina Brødsgaard fra Aabenraa deltager i Ungdoms-OL i Lignano i Italien (JV).

6. juli: Der planlægges et fælles dansk-tysk monument for Ansgar ved Hedeby (No.).

Tønder Museum modtager 100.000 kr. fra Sydbanks Fond til nyopstilling af museets flisesamling, der er landets største (JV).

8. juli: Forbundskansler Gerhard Schröder inviterer de fem nationale mindretal i Tyskland samt det tyske mindretal i Sønderjylland til en drøftelse på kanslerkontoret i Berlin 12. juli (Fl.A., No.).

Nyindretning af grænseovergangene færdiggøres (No.).

11. juli: I forbindelse med Grænsemuseets 10-års jubilæum får det overdraget en transparent med indskriften »Forpo-

sterne lever i Haabet«, som Flensborgs danske havde med ved mødet med kong Christian X i Kruså den 12. juli 1920 (JV).

I Flensborg afholdes regatta for gamle dampskibe (Fl.A.).

12. juli: I Lübeck indrettes et nyt byarkæologisk museum i »Skriftehuset« ved det tidligere Burgkloster (No.).

13. juli: Historikeren Asser Amdisen bliver ny leder af Aabenraa Museum/Sønderjyllands Søfartsmuseum (JV).

18. juli: Danfoss' forlægning af termo-statproduktionen til Slovakiet betyder afskedigelse af 77 medarbejdere i Nordborg. Virksomhedens medarbejderstab er siden 1980 vokset fra 13.000 til 17.910, men er samtidig faldet i Danmark fra 9.000 til 5.734 (No.).

I forbindelse med anlægget af feriecener og golfbane ved Havneby på Rømø udgraver arkæologer fra Haderslev Museum en middelalderbebyggelse (JV). Samtidig trues flere gamle huse i området af nedrivning (JV).

21. juli: En kæmpemæssig olieboringskran bygges hos maskinfabrikken »DS SM« i Hjordkær (No.).

23. juli: Dronning Margrethe ankommer med »Dannebrog« til Haderslev for at indlede sommeropholdet på Gråsten Slot (No.).

Kunstnergruppen Outsize tegner to kæmpemæssige guldhorn med kridt på boldbanen ved Tønder kommuneskole som led i en videoinstallation (JV).

24. juli: Lars Dau fra Sønderborg vinder bronzemedalje i verdensmesterskabet for hestevognskørsel, der afvikledes i Birmingham i England (JV).

25. juli: Prins Henrik åbner en ny afdeling på Hotel Benniksgård i Rinkenæs (JV).

26. juli: 155-årsdagen for slaget ved Isted - et af de blodigste i Danmarkshistorien - mindes både fra dansk og tysk side (Fl.A.).

EU-parlamentet skal behandle spørgsmålet om dåsepannt i butikkerne ved den dansk-tyske grænse (No.).

Den tidligtmiddelalderlige kirke i Hanerau-Hademarschen i Sydslesvig, der brændte 27. december 2003, genopføres (No.).

Borgmester i Tinglev Kommune 1970-78 Svend Christensen, Burkal, dør 91 år (No., JV, Fl.A.).

27. juli: Samarbejdet mellem Klinikum Nordfriesland i Nibøl og Sønderjyllands Amt om bl.a. fødsler bliver permanent (Fl.A.).

29. juli: Der afholdes sejlskibsregatta i Aabenraa (JV).

2. august: Under et besøg i Aabenraa slår undervisningsminister Bertel Haarder fast, at danskundervisningen i det tyske mindretals skoler skal styrkes, da netop kendskabet til det danske sprog er forudsætningen for at kunne få en uddannelse i Danmark og dermed et kvalificeret arbejde (No.).

4. august: Den stjalne ringriderpige (af Marco Evaristti) på Torvet i Broager erstattes af en kopi (Fl.A.).

6. august: På Museet Holmen i Løgumkloster åbnes en udstilling med dronning Margrethes malerier. Dronningen og flere

kongelige er til stede (alle medier). Udstillingen besøges af 12.500 personer (JV, 1/10).

7. august: Grøngårds lade fra 1750 (eller 1845) restaureres, bl.a. med nyt stråtag (JV).

17. august: Kinas ambassadør besøger Sønderjylland (No.).

24. august: Der er lagt op til et »trekantdrama« i forbindelse med valget til regionsrådet 15. november. Den tilsyneladende så sikre venstrekandidat til formandsposten Carl Holst trues af en mulig alliance mellem socialdemokrater og konservative (JV).

25. august: Kielerkanalen skal udvides (Fl.A.).

27. august: Træneren for Sønderjyskes superligahold i fodbold Søren Kusk afskediges efter spritkørsel. Han afløses 15. september af Morten Bruun (JV).

Verdenstenoren Luciano Pavarotti synger i Augustenborg Slotspark (alle medier).

30. august: Statsamtmanden på Fyn, Nina Würtzen, udnævnes til direktør for statsforvaltningen i den kommende Region Syddanmark, der får hjemsted i Aabenraa (JV).

I kunstværelset på Folkehjem afslø-

Den fredede Ubjerg Præstegård blev udbudt til salg og solgt. Præstegården er opført i 1675. Foto: Hans Christian Gabelgaard, Jydske-Vestkysten.

res et selvportræt af maleren Harald W. Lauesen fra Bodum (JV).

Noldemuseet modtager gæst nr. 3.500.000 (No.).

31. august: Formanden for »Hospice Sønderjylland«, Birte Thyssen, tager det første spadestik til byggeriet sammen med amtsborgmester Carl Holst og borgmester Jens Christian Gjesing, Haderslev (No.).

Miljøministeriet ønsker alligevel ikke at købe Kollund Skov af Flensborg by. Prisen var for høj (JV).

Præstegården i Ubjerg fra 1675 sættes til salg (JV).

Slagteriet i Skærbæk udvides, og samtidig forbedres indretningen, så arbejderne slipper for tunge løft af bl.a. indvolde (JV).

1. september: I protest mod Danish Crown danner fem sønderjyske landmænd med en årlig produktion på 125.000 slagtesvin deres eget selskab for at sende svinene til slagting i Tyskland og Holland (JV).

3. september: Der afholdes dragefestival på Rømø strand (JV).

4. september: Hjemsted Oldtidspark ved Skærbæk er i krise. Inspektør Ole Nielsen forlader stedet, og stillingen bliver ikke foreløbig genbesat. Underskuddet for 2004 var på knap 600.000 kr., og der er en negativ egenkapital på over 1 mio. kr. Samtidig er man i gang med at udvide området med endnu en jernaldergård. (JV).

6. september: Amsrådet vedtager med stort flertal bygningen af motorvejen til Sønderborg (JV).

8. september: Danfoss afskediger 640 medarbejdere på fabrikken i Flensborg (Fl.A.).

8. september: Den verdensberømte arkitekt Frank Gehry skal tegne et nyt hotel på havnefronten i Sønderborg og samtidig være med til at udforme hele havneområdet (JV).

9. september: Danske, tyske og østrigske soldater har i fællesskab vedligeholdt og restaureret krigergrave i Sønderborgområdet (JV).

10. september: Lodsejerne bag det truede Juvredige på Rømø frygter, at Kystdirektoratet vil flytte diget op i nærheden af landevejen og på den måde prisgive ca. 720 tønder land eng og agerjord (JV).

I Billedsalen på Folkehjem afsløres portrætter af H. V. Clausen (der var med til at fastlægge afstemningszonerne i 1920) og Chr. F. Monrad (medstifter af Flensborg Avis). Begge billeder er malet af Vibeke Fonnesberg (JV).

11. september: Flemming Meyer (søn af Karl Otto Meyer) vælges til formand for det danske mindretalsparti Sydslesvigsk Vælgerforening SSV (JV., No., Fl.A.).

Fåremarkedet i Højer samler adskillige tusind mennesker, men næsten ingen får (JV).

14. september: Det tyske mindretal foreslår, at der oprettes et grænserråd for Sønderjylland og Sydslesvig (No., JV).

I Løjt Kirkeby har arkæologer fra Haderslev Museum fundet store skår af et forrådskar fra stenalderen samt grube-huse (JV).

15. september: Antallet af elever i tyske skoler i Slesvig-Holsten, der lærer dansk, er på to år faldet fra 4189 til 3701. Mere end halvdelen af nedgangen er bemærkelsesværdigt nok sket i Flensborg (Fl.A.).

16. september: En model af Schackenborg Slot indgår i fritidsparken Owschlag nord for Rendsborg sammen med andre kendte europæiske bygninger (No.).

17. september: Elever fra Duborgsskolen, kostskolen Louisenlund ved Slien og Det Tyske Gymnasium i Aabenraa skal i fællesskab udarbejde en pjece på dansk og tysk om »Tyske og danske spor i her-tugdømmet Slesvig« (No.).

En undersøgelse foretaget af Den Danske Bank viser, at 24 pct. af virksomhe-

derne i Ribe og Sønderjyllands Amter overvejer at flytte produktionen helt eller delvis til udlandet (JV).

18. september: Gråstenæblet kåres som Danmarks nationalæble (JV).

19. september: Landets eneste stråttekirke, Emmerske Bedehus, der blev opført for at betjene H. A. Brorsons dansk-talende menighed i Tønder Landsogn, fylder 275 år (JV).

21. september: I Ditmarsken fejres Kålens Dag. Bl.a. havde en landmand beplantet sin kålmark, så den dannede et Tysklandskort (Fl.A.).

Glücksborg Slot renoveres udvendigt bl.a. med EU-tilskud (No.).

22. september: Formanden for Teknisk Udvalg i Aabenraa, Lars Rydhard, får en regulær næse fra Statsamtet, fordi han uden udvalgets godkendelse gav besked om at lade gadelysene i Løjt Kirkeby være tændt i weekendnætterne i december sidste år, så julefrokostgæsterne kunne finde sikkert hjem. Udgiften var på 220 kr. (!) pr. weekend (JV). Måske skulle Statsamtet finde noget mere relevant at beskæftige sig med.

Den nedlagte Høptrup Højskole genopstår som efterskole for musik, dans og teater (No.).

23. september: Sønderborg byråd foreslår justitsministeren, at der bygges et centralfængsel for hele Sønderjylland med plads til hundrede indsatte i Sønderborg (No.).

24. september: På banestrækningen mellem Husum og Vesterland har banegårdene fået både frisiske og tyske navne. Ved endestationen i nord står der således »Westerland (Sylt) - Weesterlön / Söl« (Fl.A.).

Striden om Sønderborgrevyens fremtid bilægges ved en sær aftale mellem Comwell Hotel og revydirektør Leif Maibom, hvorefter hotellet betaler kommunen for at leje sin egen sal til revyformål (Fl.A.).

25. september: Både på Ærø og Als er der ønsket om at udvide færgefarten mellem Fynshav og Søby fra tre ugentlige afgangene i hver retning i vinterhalvåret til daglige forbindelser ligesom om sommeren (JV).

27. september: De to færger mellem Dagebøl og øerne i Vadehavet, »Rungholt« og »Schleswig-Holstein«, kolliderer i tæt tåge med svære beskadigelser til følge (No.).

Ejendomsmæglerkæden EDC fastslår i en undersøgelse, at Tinglev Kommune har landets næstlaveste huspriser. Et såkaldt »Danmarkshus« (et nærmere defineret gennemsnitshus) koster i Tinglev 686.000 kr. Det er fire millioner kr. billigere end på Frederiksberg, der er en af de dyreste kommuner (Fl.A.).

28. september: Der er nu så mange, der benytter færgefarten mellem Ballebro og Hardeshøj, at man planlægger at udvide den kun få år gamle færge »Bitten Clausen«. I 2005 forventes ruten at transportere 170.000 køretøjer (Fl.A.).

Østers fra Stillehavet har bredt sig eksplosivt i Vadehavet, hvor de bl.a. truer bestanden af blåmuslinger. Stillehavsøsters blev for en del år siden indført i forbindelse med et dyrkningsforsøg, idet man gik ud fra, at de ikke kunne yngle i det nordiske klima. Nu håber man, at en isvinter vil kunne gøre kål på dem. De skal i øvrigt være særdeles lækre (No.).

29. september: Den tyske butikskæde Lidl åbner tolv butikker i Danmark, bl.a. i Aabenraa (JV).

30. september: Fisker Hans Christian Nissen, Skodsbøl, har i Vemmingbund fanget en sværdfisk på 70 kg med et »sværd« på ca. en meter. Fisken blev købt af en restauratør (JV).

Forkortelser

Fl.A. Flensborg Avis
JP Jyllands-Posten
JV JydskeVestkysten
No. Der Nordschleswiger

Eidersted

Mikkel Venborg Pedersen: »Eidersted – Skitser fra et landskab 1650-1850«, udgivet af Frilandsmuseet, 2004. 203 sider, ill., med opsummering på engelsk. Pris: 188,- kr.

Som led i, at Frilandsmuseet gennem de seneste år har opprioriteret en uddybende formidling af udvalgte dele af museets landskaber, bygninger og det liv, der blev levet i bygningerne, har Mikkel Venborg Pedersen i 2002- og 2003 foretaget de undersøgelser og studier, der i 2004 resulterede i nærværende bog om Eidersted. Skildringen af landskabet Eidersted bliver i bogen anskuet fra Eiderstedgården på Frilandsmuseet: Rothelau fra Kating sogn, der i 1956 blev opkøbt af Nationalmuseet og flyttet til Frilandsmuseet ved Sorgenfri.

Bogen er opbygget af fem kapitler, hvoraf det første, foruden en indledning, indeholder en beskrivelse af landskabet Eidersted, til dels belyst ved ældre rejseskildringer af landskabet samt et kort historisk rids, ledsaget af kortmateriale. Dernæst følger tre kapitler, der træder gradvist tættere på gården, Rothelau, og dens beboere. Her handler det første om kulturlandskabet, hvilket betyder, at især digebygning, digevedligehold og digeorganisation bliver belyst. Kapitel tre omhandler jorden og landbruget, hvor det særegne for landskabet Eidersted er, at bønderne blandt eliten har haft et kapitalistisk forhold til jorden, hvilket er væsentligt anderledes end det forhold, som man i det øvrige Slesvig og især i Holsten havde til jorden på samme tidspunkt. Kapitel fire træder ind i haubargen og gennemgår ved hjælp af skifter fra forskellige sammenlignelige haubarger det inventar, der fandtes i en haubarg som Rothelau, og det liv, der udfoldede sig i og omkring haubargen. Dette kapitel krydres med fotos udelukkende fra museumsindretningen på Frilandsmuseets gård, hvilket er forståeligt, al den stund, at bogens hovedsigte er at formidle netop denne gårds historie og indretning. Som ved al anvendelse af skifter som historiske kilder, vil der givet være en vis fejlmargin mellem de genstande, der

rent faktisk fandtes på en gård, og den beskrivelse, som protokolføreren for skifteretten har formået af give af de forskellige genstandstyper, samt den tolkning, som historikeren eller etnologen foretager af det skrevne. Alligevel mener jeg, at skifter, anvendt som historisk kilde, er egnet til at skabe liv i et stykke skriftlig formidling, som der er tale om her. Bogens sidste kapitel indeholder en sammenfatning, hvor haubargens ejere som en del af landskabet Eidersteds elite sammenlignes med for eksempel det samtidige handelsborgerskab i Lübeck.

Bogens opbygning gør den let tilgængelig, og Mikkel Venborg Pedersen formår gennem sin læsevenlige tekst at fastholde den interesserede almenhed, som tydeligt er bogens målgruppe. Man bør dog ikke læse bogen som et grundforskningsværk, der bringer enestående ny viden. Alligevel kan bogen læses med udbytte også af fagfæller, idet den korte og let tilgængelige form er tiltalende, samtidig med, at bogen er forsynet med et godt noteapparat og en ret udbygget litteraturliste. Skal jeg fremkomme med en indvending, har undertegnede ved læsningen af bogen manglet flere og tydeligere kortbilag især i kapitlet om landskabet Eidersted.

Inger Lauridsen

Genbrug i pragtudgave - H. C. Andersen i Slesvig og Holsten.

Lars N. Henningsen og Johan de Mylius: »Hver elsker sin farve. Hertugdømmerne og H. C. Andersen«. Dansk og tysk tekst. Udgivet af Sydslesvigsk Forening og Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 283 sider, rigt ill., indbundet. Pris 168 kr. (medlemspris 110 kr.).

Sydslesvigsk Forening og Dansk Centralbibliotek i Flensborg har genudsendt Johan de Mylius' afhandling fra Grænseforeningens Årbog 2005 om H. C. Andersenens tretten rejser gennem hertugdømmerne mellem 1840 og 1873 med en indledning af Lars Henningsen om området i 1800-tallet. Det er blevet en

meget smuk bog på dyrt papir og med mange farvebilleder. Takket være massiv fondsstøtte kan den oven i købet sælges for en meget billig pris.

de Mylius' afhandling er for så vidt udmærket, men det virker alligevel som et antiklimaks, at hovedteksten er genbrug fra en publikation, der blev udsendt for få måneder siden. Havde det ikke været en idé, om Grænseforeningen og udgiverne af denne bog havde indgået et samarbejde? Så ville også Grænseforeningens medlemmer have fået en virkelig flot boggave.

Lars Henningsen fortæller kort om de sydslesvigske købstæder og trafikforholdene i landsdelen både omkring 1840, da H. C. Andersen var her første gang, og udviklingen i århundredets sidste halvdel med jernbaner og makadamiserede veje. Afsnittet indeholder mange interessante oplysninger, men man kunne måske have forventet flere regulære facts (rejsetider, priser osv.). I stedet falder han lidt for ofte for fristelsen til at fortælle om H. C. Andersens oplevelser (som måske nok er sjovere), hvilket bevirker, at der opstår lidt for mange overlapninger. Således berettes der om digterens besøg i Rendsborg 1860 hele tre steder, ganske vist med let varierende ordvalg. Her burde forfatterne nok have afstemt deres manuskripter.

Bogen er på både dansk og tysk. Henningsens bidrag er sat tospaltet, og illustrationerne, der her har billedtekst på begge sprog, står, hvor de hører hjemme i forhold til teksten. Derimod bringes de to versioner af de Mylius' tekst hver for sig, forsynet med forskellige illustrationer, der kun har enten dansk eller tysk billedtekst. Det vil sige, at danske læsere skal blade godt hundrede sider frem for at finde de illustrationer, der er anbragt i den tyske tekst. Og som kun har tyske billedtekster! Tyske læsere har nøjagtig den samme ulempe i forhold til den danske version. At finde ud af, hvad billederne forestiller, kræver således, at man behersker begge sprog.

Den bedste løsning ville selvfølgelig have været at bringe de Mylius' tekst på samme måde som Henningsens, men når man nu - uvist af hvilken grund - har valgt den nævnte løsning, måtte man i det mindste kunne forvente, at billedteksterne var tosprogede. Eller at man som en nødløsning bragte en oversæt-

telse bagest i bogen, hvilket udmærket kunne have ladet sig gøre, da der er fem blanke sider til sidst.

H. E. Sørensen.

Tønder-Tinglevbanen

Steen Thunberg og Flemming Wraa: »På tværs med toget - fra Tinglev til Tønder«, Tønder 2004. 112 sider, ill. Pris: 189 kr.

Mellem Tønder og Tinglev henligger et rustent jernbanespor. Det bærer præg af, at det ikke har været benyttet længe. Faktisk kørte det sidste persontog på strækningen i maj 1971, og det er også adskillige år siden, at godstog befarede banen. Det er ellers en af landets ældste jernbanestrækninger, planlagt under dansk og anlagt under tysk styre som sidebane til den sønderjyske længdebane fra Vamdrup til Padborg/Flensborg. Som sidebane havde den skæbne fælles med sidebanerne fra Haderslev og Aabenraa til længdebanen. Anlægget af disse sidebaner var en af betingelserne for, at den danske stat ville tillade den engelske jernbaneentreprenør Sir Morton Peto at anlægge den nordslesvigske længdebane. Han ville kun gøre det, hvis han kunne anlægge banen, hvor det var billigst, og det ville sige inde i landet og ikke ude ved kysten og byerne, hvor transportbehovet jo ellers var udtalt.

Fra jernbaneæraens begyndelse havde Tønder været inde i billedet, og blandt de sønderjyske sidebaner var der mindst tvivl om Tønderbanen. Men den formåede aldrig at generere nogen betydelig trafik, og banen hørte til de trafiksvageste på statsbanenettet, som det tog sig ud efter Genforeningen i 1920. Ganske vist nåede banen omkring 1948 og igen fra 1955 til 1966 at lægge spor til en daglig lyntogsforbindelse, idet den bageste motorvogn i lyntoget til Sønderborg blev koblet af i Tinglev og derfra fortsatte til Tønder og vice versa. Forbindelsen, der altså blot bestod af en enkelt motorvogn, var kun tre minutter hurtigere end de øvrige motortog på strækningen med en undtagelse, banens eneste iltog, der kun kørte søndag aften og kun Tinglev-Tønder. Det havde forbindelse med dagens sidste eksprestog fra København/Nyborg og ankom til Tønder lidt i to natten til mandag, så benyttelsen har nok været behersket - muligvis bort-

Fortællingen fortsættes side 318

Det sker – på sønderjyske museer

Som i eventyret...

Da det nye Midtsønderjyllands Museum i foråret 2003 blev udset til lukning på grund af besparelser i Sønderjyllands Amt, var det nok de færreste, der kunne forudse, at samme museum i maj 2005, som en anden svaneunge, ville svinge sig op på den danske museumshimmel.

Linierne på denne side anvendes oftest til at promovere denne eller hin særudstilling. Dette vil ikke være muligt at gøre i forbindelse med det nye Midtsønderjyllands Museum. Undervejs i processen med planlægning og færdiggørelsen af det nye museum, har der været gjort opmærksom på, at museets beskårne personale i fremtiden ikke vil have kapacitet til at arrangere eller producere særudstillinger.

Dermed være ikke sagt, at der i fremtiden ikke vil blive produceret en særudstilling på Midtsønderjyllands Museum, men det vil først skulle afspejle sig i budget, personale og bygningsmasse.

Midtsønderjyllands Museum har dog ikke ligget på den lade side siden foråret 2003. Da det i løbet af sommeren stod klart, at de tre midtlandskommuner Gram, Rødding og Nr. Rangstrup var rede til at kompensere for de sparede amtspenge, gik planlægningen af det nye museum i gang.

Museet, der indtil da havde haft til huse i vestfløjen af Gram Slot, blev officielt lukket den 26. oktober 2003 og fraflyttet den 1. maj 2004. Museets kontor, der lå i en bygning tilhørende Gram og Nybøl godser, blev fraflyttet 1. februar 2005, og det nye museum blev, efter at

den sidste håndværker forlod byggepladsen den 2. februar 2005, indviet ved et velbesøgt arrangement den 8. maj 2005. Inden da havde personalet haft 3 måneder til at producere den permanente udstilling!

Undervejs fik vi desuden tid til at skrive artikler og færdiggøre fotos til et temanummer af Naturens Verden, som udelukkende omhandler Gram leret og dets fossiler, lige som vi fik publiceret første del af et forskningsprojekt, der går ud på at foretage en gennemgribende revision af fossilerne af de forskellige dyregrupper fra Gram Havet.

Da kulturminister Brian Mikkelsen gæstede landsdelen den 6. juni i år, blev der også tid til en rundvisning i det nye museum samt en afstikker ned i lergravnen.

Siden har museet indsendt en ansøgning til Provinspuljen, der omhandler et projekt, vi har kaldt »det virtuelle museum«.

Det virtuelle museum vil i sin endelige form præsentere sig for brugeren som en almindelig hjemmeside, men bagved ligger muligheden for søgning i nationale og internationale databaser, der indeholder oplysninger om naturhistorie.

Resultaterne fra denne søgning vil i det virtuelle museum kunne præsenteres for brugeren alt efter alder, forudsætninger og ønsker.

I tilfælde af en positiv behandling af museets ansøgning i kulturministeriet vil man altså om få år bl.a. kunne »gå på særudstilling« på museets hjemmeside.

Haderslev Museum

27. nov. - 22. jan.: Julegaver før og nu.

3. dec. - 30. dec.: Den iboende kraft. Værker af billedhuggeren, maleren, grafiker-
ren og tegneren John Olsen.

Aabenraa Museum

27. nov. - 2. jan.: Oldemors juletræ.

Kunstmuseet Brundlund Slot

Indtil 4. dec.: Maria Lüders Hansen.

8. dec. - 15. feb.: Raadal og Madsen-Ohlsen.

Museet på Sønderborg Slot

Indtil mar.: Udstilling om København-Bonn-erklæringerne 1955.

Indtil mar.: Europa XL.

Tønder Museum

10. dec. - 23. apr.: Temaudstilling: Renæssance.

Sønderjyllands Kunstmuseum, Tønder

1. okt. - 31. dec.: Vibeke Glaro: Virkeligheden (skulpturer og relieffer).

26. nov. - jan.: Carl Magnus, skulptur og maleri.

26. nov. - jan.: Paul Osipow, maleri.

Drøhses Hus, Tønder

Indtil 31. dec.: »Hattemoden 1900-1980.«

Midtsønderjyllands Museum, Gram

Fra 8. maj: Udstilling af Gram Lergravs fossiler.

► set fra værnepligtige? Forholdet viser imidlertid, at statsbanerne anså denne strækning for Tønders hovedforbindelse til det østlige Danmark og hovedstaden, selv om man også kunne komme via Bramminge.

Godstrafikken havde dog større betydning. Men DSB opgav trafikken fra omkring 1995, og heller ikke private godsoperatører formåede at opnå resultater. Banen er nu lukket for trafik, og det er vel kun et spørgsmål om tid, før sporene bliver pillet op. På det godstrafikale område var det især banens transittrafik til og fra Tønder, der havde betydning, men nogen trafik var der også længe til Bylderup-Bov. Man kan spørge, hvorfor banen overlevede alle nedlæggelsesbølger så længe. En af grundene kan have været hensynet til erhvervslevet i Tønder og dermed godstrafikken. En anden årsag kan muligvis have været banens placering i et grænseområde. Det gjaldt i hvert fald for parallelstrækningen lige på den anden side af grænsen.

Noget af dette kan man læse om i en nyudkommet bog om banen. Først behandles dens historiske baggrund, tiden fra Genforeningen og under besættelsen, luftskibsbasen ved Tønder, ligesom strækningen gennemgås station for station. Endelig indeholder bogen et afsnit om Tønder som eksportmarked for kreaturer og et om roetransporterne til Tyskland i 1957.

Ikke mindst stationerne Tinglev og Tønders historie behandles indgående i bogen især i relation til disse stationers beliggenhed på de to nord-sydgående sønderjyske strækninger. F.eks. fortælles det, at der i 1943 var knap 200 ansatte på Tønder station, som da var en af byens største arbejdspladser. Det skyldtes ikke tværbanen, men helt andre forhold. Heller ikke luftskibsbasen havde noget at gøre med tværbanen. Måske er det derfor lidt af en tilsnigelse at kalde bogen for På tværs med banen. Den handler ganske vist også om tværbanen, men lige så meget om forhold, der egentlig ikke havde ret meget at gøre med denne bane. Derfor skal man også være opmærksom på, at de tabeller med trafiktal, der er bragt for de enkelte stationer til og med 1947, for Tinglev og Tønders vedkommende nummer den samlede trafik mod alle verdenshjørner og altså ikke bare trafikken på tværbanen. På den baggrund kan det godt undre, at der næsten ikke

er noget om de Tønder- og tyskbaserede jernbaneselskaber, der i 1990'erne og ind det nye årtusind forsøgte at genoplive godstrafikken på strækningen. Også set i dette lys er bogen, der savner fokus, noget ujævn.

Til gengæld indeholder bogen et stort og glimrende billedmateriale, og heri ligger bogens styrke, også selv om billedteksternes kvalitet og præcision veksler noget. Dertil kommer udsnit af et stort antal talende beretninger fra og interview med tidligere ansatte på stationerne på Tønder-Tinglev banen. Dermed har vi fået et interessant billede af forholdene, som de var engang – faktisk i en ikke særlig fjern fortid. Bogen er en fortsættelse af et værk, de to forfattere tidligere har udsendt om banen fra Højer til Tønder.

Steen Ousager

Jomfru Fannys gemmer

Vibeke Lilbæk: »I Jomfru Fannys gemmer«, Særtryk af tidsskriftet »Tenen«, 9. årgang nr. 4 1999, udgivet 2005 i forbindelse med Aabenraa Museums udstilling af samme navn, 20 sider. Pris: 30,- kr.

Artiklen gennemgår i kort form Jomfru Fannys livsforløb og de mange myter, der har eksisteret vedrørende hendes herkomst som mulig datter af den senere Christian VIII og dennes første hustru, den mecklenburgske prinsesse Charlotte Frederikke, men undfanget, inden parret blev gift.

Artiklen beretter om Jomfru Fannys barndom i Aabenraa, og hvorledes hun blev undervist og lærte at brodere. Som voksen ernærede Fanny sig, ligesom sin plejemoder, ved fransk vask og stryging og ved syning af fint hvidt broderi, en beskæftigelse, der nogenlunde kunne ernære dem. Fanny havde desuden den evne, at hun var synsk og kunne forudsige begivenheder både af politisk art og mere hverdagsagtige hændelser.

Efter Jomfru Fannys død i 1881 kom hendes bohaver på auktion i Aabenraa, hvor Karen Michelsen fra Høje Kolstrup købte en lille kiste, der indeholdt en del af Jomfru Fannys broderier. Det er indholdet af denne kiste, der er udgangspunkt for artiklen, ligesom det var udgangspunkt for den udstilling på Aabenraa Museum om Jomfru Fannys broderiekunst, i forbindelse med hvilken artiklen blev gendudgivet i 2005.

Inger Lauridsen

GRÆNSEFORENINGEN

For 100 kr. om året kan du blive medlem af Grænseforeningen. Så modtager du seks gange om året bladet GRÆNSEN samt Grænseforeningens smukke Årbog.
Ring eller skriv efter Grænseforenin-

gens brochure: Postboks 9074, Grænseforeningen, Peder Skrams Gade 5, 1022 Kbh. K.
Telefon: 33 11 30 63.

Du er også velkommen til at kontakte din lokale formand:

Tønder Amt

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Højer
tlf. 74 78 32 15

Haderslev Vesteramt

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Haderslev Østeramt

Lisbet Skau
Hasselvej 4
Hammelev
6500 Vojens
tlf. 74 50 79 22

Sønderborg Amt

Marie Hess
Frydenlundvej 5
6430 Nordborg
tlf. 74 45 62 65

Aabenraa Amt

Ove Nissen
Dalsmark 3
6300 Gråsten
tlf. 74 65 07 45

*Bagsiden
om
forsiden*

Jens med Suleposen - lidt om 1800-tallets skillingsviser

Skillingsviserne havde deres største udbredelse i 1800-tallet. Navnet hentyder til, at de normalt kunne købes for to eller fire skilling; men de har også mange andre navne: Markedsviser, malkepigeviser eller gadeviser, navnene siger lidt om både af hvem, viserne blev sunget, og hvor, de blev udbredt.

Det, der er fælles for de fleste skillingsviser, er, at de er skrevet anonymt, ofte formuleret som om det er jeg-personen i visen, som selv har skrevet den. Det er dog generelt mere et udtryk for et salgslid end for visens virkelige herkomst. Mange af 1800-tallets skillingsviser er tværtimod masseproduceret af topprofessionelle viseproducenter. De spyede viserne ud i stort tal, og for nogles vedkommende også tjente gode penge på denne forretning. Det gælder for eksempel den berømte viseproducent fra København, Julius Strandberg. Hans karriere startede meget karakteristisk i forbindelse med krigen i 1864. Langt de fleste skillingsviser handler netop om enten krig eller kærlighed, ofte om begge emner på én gang. De handler om store følelser og om at drømme sig væk fra hverdagen. Her var krigen og deres ofte bloddryppende og skæbnetunge fortællinger »godt stof«, som gav skillingsviseproducenterne lejlighed til at fiske i rørte vande. Den følelse af solidaritet, som kan opstå hos et folk, der er under pres, kunne komme til

udtryk i disse billige tryk. Netop i forbindelse med krigen kunne også kendte forfattere gribe til denne distributionsform for at få deres budskab ud. Det gælder f.eks. N. F. S. Grundtvig og Vilhelm Bergsøe.

Viserne tjente forskellige formål, dels skulle de formidle nyt, og i forbindelse med krigen fortalte de for eksempel om sejre eller nederlag. Andre var i højere grad lejlighedsviser, og endelig er der de mere dagligdags viser, der med humor eller sentimentalitet fortæller om små eller store begivenheder i et enkelt menneskes liv. Der er herlige eksempler, som det der er afbildet på forsiden om »Jens med Suleposen«. Han er så optaget af den store madpose med lækkerier hjemmefra, da han skal i krig, at han næsten glemmer faren, han skal ud i.

Skillingstrykkene på tarveligt papir blev hurtigt slidt op; men så kunne man skrive sangen af i sin egen visebog. Sanghistorikeren Karl Clausen skrev således om skillingsviserne under 1800-tallets krige: »Den håndskrevne visebog, ført af soldaten i felten eller pigen derhjemme, kom i anvendelse under indtrykket af oplevelsen eller savnet; vi får gennem de faldmede blade et indtryk af tidens yndlingsange og de følelser, 'den danske menigmand' (Grundtvigs udtryk) også søgte at udtrykke i sine egne jævne poesier.«

edj